

19. Yüzyıl Milliyetçilik Çıkmazında Rumlar

Serap Toprak*

Balkan milliyetçiliği içerisinde önemli bir yere sahip olan Rumlar, bağımsızlığını kazanan ilk millet olması ve diğer Balkan milletlerini dini, siyasi olarak etkilemesi açısından da önemli rol oynamıştır. Çalışmamız sırasında Rumların ekonomik, eğitim ve düşünsel gelişimleri, demekler, Fener Rum Patrikhanesi ve adalarda gelişen isyanlar ele alınmıştır. Son olarak Avrupalı devletlerin çabalarıyla Yunanistan'ın bir devlet olarak yaratılışı üzerinde durulmuştur.

Günümüzde Sırp, Arnavut ve Makedonlarla karışan Yunanlılar, Antik Yunanın torunları olduklarını iddia ederek kendilerine Elen, ülkelere de Elada demektedir. Yunanlıların ünlü düşünürlü Koreas da, kendilerinin artık Romaios/Rum değil, Yunanlı olduğunu ilan etmiştir. Bununla birlikte belgelerde ve kaynaklarda Rum/Yunan ismi birbirine geçmiştir. Fakat biz çalışmamız sırasında, kavram kargaşası yaşamamak adına Yunan coğrafyasında yaşayanlara da Yunan/Grek yerine Rum adını tercih ettik. Çalışmamız sırasında kaynak olarak arşiv belgeleri ve inceleme eserlerden yararlandık.

Giriş

Rum kelimesi, İslâm kaynaklarında Romanoî “Romalılar Devleti” veya “Bizanslıların kendi ülkelerine verdikleri Romania şeklinde geçmektedir. Bununla birlikte, “Rum”

kelimesi kaynaklarda Roma ve Bizans İmparatorlukları kadar Anadolu için de kullanılmıştır. İlk Türk yazıtlarında da Rum kelimesi, “Purum” şeklinde geçmektedir. Kelimenin Türkçe’ye Soğdça’dan geçtiği sanılmaktadır. 6. yüzyılda Göktürkler ile Bizans arasındaki siyasî ve ekonomik ilişkilerin gelişmesi üzerine Türk boyları arasında “Urum” şeklinde Bizans İmparatorluğu topraklarına verilen bir isim haline gelmiştir. Oğuzların Anadolu’ya akınlarından sonra ise, özellikle Anadolu için kullanılan bir isim olmuştur. Bu sebeple, Anadolu Selçuklu İmparatorluğu’na, “Rum Selçukluları” da denilmiştir. 1485 yılındaki Osmanlı-Kölemen Savaşı da Türkçe kaynaklarda, “Ceng-i Rum u Arab” şeklinde geçmektedir. Kütahya merkez olmak üzere Anadolu Eyaleti kurulduktan sonra Rum deyiimi Osmanlı devlet teşkilatında bütün Anadolu için değil de, bu yarımada bazı kesimleri tanımlayan bir anlam kazanmıştır. Yine de Osmanlı Devleti, 15. yüzyıl sonlarına kadar Arap kaynaklarında “Rum” adı ile anılmış ve Niğbolu Zaferi’nden sonra Mısır’da bulunan Abbasi Halifesi, Yıldırım Bayezit’e “Sultan-ı İklim-i Rum” unvanını vermiştir. Rum kelimesi aynı zamanda Yunanlaşmış (İon) bütün Anadolu ve Balkanlardaki eski kavimlerin de ortak adı olmuştur. Yunanca konuşan ve Ortodoks mezhebinden olan bütün Osmanlı tebaasına, Müslüman Türkler tarafından verilen bu isim, Türkçe konuştukları halde Ortodoks mezhebinden olan diğer gruplara da verilmiştir. Rum ismi, bugün yalnız İstanbul Fener Rum Patrikhanesine bağlı Ortodokslar için kullanılmaktadır¹. Antik Yunan kalıntıları yoğun olarak Ege Adalarında, Mora’da, Tesalya’da ve Rumeli’de yaşamaktaydı. Trakya, Epir ve Makedonya’da da çok sayıda Yunanlı bulunmaktaydı².

Yunan tarihinde Türk hâkimiyeti dönemi önemli bir yer tutmaktadır. Bugün Yunan yönetimi altında bulunan Adalara,

(*) Yrd. Doç. Dr., Bilkis Eren Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü/Siyasi Tarih.

(1) Türk Ansiklopedisi, “Rumlar” md., s. 456.

(2) Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi*, C. 1, İstanbul 2006, Küre Yayınları, s. 80 vd.

Anadolu Türk Beylikleri zamanında akınlar yapıldı ve buradaki idareciler, iyi birer ticaret ilişkisi kurdukları Anadolu ile çıkarlarını koruma gayretine girdi. Menteşe, Aydınoğulları ve Saruhanoğulları Yunan adaları ile ilk ilişki kuran beyliklerdi. Osmanlı döneminde ise, ilk ilişkiler I. Murat döneminde başladı. 1383'te Serez, 1394 Tesalya'nın Osmanlı yönetimine girişi Mora Yarımadası'na yapılacak akınları kolaylaştırmıştır. Bizans tarafından Venedik Cumhuriyeti'ne verilen Selanik ise, 1430 yılında Osmanlı yönetimine girdi. Arnavutluk fetihleri sırasında Yanya'nın ele geçirilmesi, Türk akınları için önemli bir hareket noktası oldu. Bizans İmparatorluğu'nun elinde bulunan Mora Yarımadası, 1446'da büyük ölçüde Türk idaresine geçti. Fatih, 1458 ve 1460 yıllarında Mora üzerine iki sefer gerçekleştirdi. 1463-1479 yılları arasında Venedik ile Osmanlı Devleti arasında gerçekleşen savaş sonunda Osmanlı Devleti, Mora'yı elinde tutmanın yanında Eğriboz adasını da ele geçirdi³. 1479'da Dalmaçya kıyıları Fatih Sultan Mehmet döneminde Osmanlı yönetimine geçti. 1456'da Ege adalarından Limni ve 1462'de Midilli fethedildi⁴. 1503 yılında İnebahtı, Modon, Koron limanları ve Santa Maura Adası Osmanlı Devleti yönetimine geçti. Mora Yarımadası'nın fethi ise, 1540 yılında imzalanan Venedik-Türk antlaşmasıyla tamamlandı. Kanuni Sultan Süleyman zamanında ise, daha da güçlenen Osmanlı donanması 1522'de Rodos'u, 1566'da Sakız adasını ele geçirdi⁵. Kıbrıs 1571'de ve Venedik ile 26 yıl süren bir savaştan sonra 6 Eylül 1669 tarihinde Girit, Osmanlı Devleti egemenliğine girdi. Böylece Ege Denizi, bir Türk denizi haline geldi⁶. Bu arada Levkas dışındaki İyonya adaları Osmanlı Devleti yönetimi altına girmekten büyük ölçüde kurtuldu. Ayrıca en büyükleri olan Korfu Adası hiçbir zaman Türk yönetimine girmedi. İyonya Adaları, 1797 yılında Fransız, Rus ve İngiliz yönetimi altına girene kadar Venedik sömürgesi olarak kaldı ve 1815-1864 yılları arasında İngiliz yönetimi altına girdi⁷.

1461 yılında, "Pontus Rum Devleti" Osmanlı Devleti tarafından ele geçirildikten sonra Anadolu'da Roma gücü tamamen silindi. Doğu Roma'dan geriye yalnızca Rumca konuşan ve Slavlarla karışan, sadece Fener Rum Patrikhanesi'ne bağlı olan Rumlar kaldı⁸.

16. yüzyıl Rumların pek bilinmeyen durağan bir dönemi olmasına rağmen, bu dönemde Osmanlı Devleti'ne karşı bazı isyanlar oldu. Osmanlı topraklarında ve Ege adalarında ayaklanmaları kışkırtan olay ise, Osmanlı Donanması'nın 1571 yılında İnebahtı Deniz Savaşı'nda yenilmesiydi. Bunun dışında 1611 yılında, Dionysios Skylosophos adlı bir kişi Epir'de kısa süren bir ayaklanma başlattı. Fakat bu ayaklanmalar başarısızlıkla sonuçlandı. Bununla birlikte, Venediklilerin 1684-1715 yılları arasında Mora Yarımadası'na yayılmaları Osmanlı Devleti'nin yenilmez olmadığını gösterdi ve bu durum Rumları biraz da olsun umutlandırdı. Ayrıca Osmanlı yönetimine karşı silahlı bir mücadeleye giren kleftler de vardı. Bunlar gerçekte Türklerin yanı sıra, Rumlara da saldırmış olan eşkıyalardı. Fakat Osmanlı yönetimini temsil eden vergi memurlarına da saldırmaları kleftlerin, Rumları savunan olağanüstü güçlere sahip olan, cesur insanlar olarak tanınmalarına neden oldu⁹. Bu durum Rumları daha da cesaretlendirdi.

18. yüzyıl başından itibaren Rusya Osmanlı Devleti'ni parçalama planları içindeydi. II. Katerina, Karadeniz kıyılarını askeri birliklerine daha kolay istila ettirmek için her türlü plandan ve kışkırtmadan yararlanmak istiyordu. Böylece 1774 yılında, Rusya'nın kışkırtmalarıyla Orloff Kardeşlerin idare ettiği bir filo, Moralı Rumları isyana

(3) Türk Ansiklopedisi, "Yunanistan" md., s. 462, 463.

(4) Yavuz Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler*, Ankara 2001, Turhan Kitabevi Yayınları, s. 81.

(5) Türk Ansiklopedisi, "Yunanistan" md., s. 463.

(6) Ayşe Nühket Adıyeko, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908)*, Ankara 2000, T.T.K. Yayınları, s. 13.

(7) Richard Clogg, *Modern Yunanistan Tarihi*, İstanbul 1997, İletişim Yayınları, s. 22.

(8) William Sloane, *Bir Tarih Laboratuvarı Balkanlar*, İstanbul 1987, Süreç Yayınları, s. 10 vd.

(9) R. Clogg, *a.g.e.*, s. 30.

teşvik etti. Fakat asi Rumlar, Rusların emellerine ulaşmak için kendilerini kullandığını anlamakta gecikmedi. Yine de Orloff Kardeşler, davalarını savundukları iddiasıyla yüzlerce kişiyi gözden çıkardı. Uzun ve kanlı çarpışmalardan sonra bu isyan Osmanlı Devleti tarafından bastırıldı. Nitekim 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması, bir süreliğine de olsa Rum isyanlarına son verdi¹⁰.

Rusya, Osmanlı Devleti'ni paylaşmak için hiçbir fırsatı kaçırmıyor ve çeşitli tasarılar hazırlıyordu. Bunlardan biri de "Grek Projesi" adıyla bilinen tasarıdır. Grek Projesi'nin başlangıcı 1768-1774 Osmanlı Rus savaşına kadar gitmektedir. Bu savaş sırasında II. Katerina'nın bir numaralı adamı olan Prens Gregory Potemkin, "Doğu Sisteminin Büyük Planı" adıyla Osmanlı Devleti'ni yıkma amacı güden bir tasarı hazırladı¹¹. Mareşal Münich, denizci Orloff Kardeşler de Katerina'yı ikna etmede Potemkin'e destek verdi. Projenin ayrıntıları şu şekildeydi:

1- Katerina'nın ikinci erkek torunu (1779 yılında doğdu) Konstantin başkanlığında Bizans İmparatorluğunu diriltmek

2- Eflâk ve Buğdan'ı içine alacak şekilde, Potemkin'in kralı olduğu Dakya Krallığı kurmak

3- Boğazlar dâhil olmak üzere Karadeniz sahillerini ele geçirmek Akdeniz adalarında bir Türk filosu kurmak

4- Bu paylaşımın Fransa, İngiltere ve Avusturya'ya da toprak vermek

5- Türkleri Anadolu'ya kovmak

Projeye göre, İstanbul, Konstantinopolis adıyla, Moskova ve Petersburg gibi üçüncü bir Rus başkenti olacaktı. Bu planı uygulamak için Rusya kadar Avusturya da çok istekliydi. Ayrıca Lehistan'ın paylaşılması da Avusturya'yı cesaretlendiriyordu. Bu amaç uğruna, Avusturya Kralı II. Josef ve Rus Çaricesi II. Katerina 1787 yılında, Kherson şehrinde bir araya geldi. Burada yapılan görüş-

meler sonucunda II. Katerina ve II. Josef arasında Osmanlı Devleti şu şekilde paylaşıldı: Bug ve Dinyester nehirleri arası ve Ege adaları Rusya'ya verilecekti. Besarabya, Eflâk ve Buğdan'da Dakya Krallığı kurulacak ve Gregory Potemkin buranın kralı olacaktı. Trakya, Makedonya, Bulgaristan, Kuzey Yunanistan ve Arnavutluk'ta Bizans imparatorluğu kurulacak ve II. Katerina'nın torunu imparator olacaktı. Buna karşın Avusturya, Sırbistan, Bosna-Hersek, Dalmaçya, Mora, Kıbrıs ve Girit'i alacaktı. Bununla birlikte Rusya ve Avusturya projeye Fransa'yı da dâhil etmek istiyordu ve Fransa'ya Mısır ile Suriye'nin teklif edilmesi kararlaştırıldı. Fakat Grek Projesi'ne Fransa Dışişleri Bakanlığı karşı çıktı. Osmanlı Devleti'nin parçalanarak Rusya'nın hâkimiyetine girmesinden ve böylece Fransa'nın doğu ticaretinin zarar görmesinden korkuluyordu¹².

Grek Projesi çerçevesinde İngiltere'nin desteğini almak şarttı. Bu nedenle, İngiltere ve İspanya projeye dâhil edilmek istendi. İngiltere'ye Libya ve Tunus; İspanya'ya ise, Cezayir bırakıldı. Hatta Venedik için de Dalmaçya ve Mora'nın verilmesi düşünüldü. Bu proje şiddetle karşı çıkan sadece İngiltere ve Prusya oldu¹³. İngiltere'nin desteğini alamayan bu proje daha uygulanmaya konulmadan geçersiz kaldı. Bu projenin rafa kalkmasından sonra da Rumlar, Rusların, diaspora Rumlarının, Patrikhane'nin ve çeşitli Rum cemiyetlerinin özellikle Filiki Eteryia Cemiyeti'nin yardım ve kışkırtmalarıyla her fırsatta ayaklanma girişiminde bulundu.

18. yüzyıla kadar birçok kez ayaklanan Rumlar, başarısız yerel ayaklanmalarla bir sonuca ulaşamayacaklarını anlayınca daha sistemli bir hareket içine girdi. Böylece Rumlar gemilerini çoğaltarak deniz ticareti yaptılar ve bu sayede zenginleştiler. Zengin Rum-

(10) La Gorce, Çağlar Boyu Yunanlılar, İstanbul 1986, Belge Yayınları, s. 277.

(11) Fahir Armaoğlu, 19. Yüzyıl Siyasi Tarihi, Ankara 1999, TTK Yayınları, s. 17.

(12) Süleyman Kocabaş, Tarihte ve Günümüzde Türkiye'yi Parçalama Planları, İstanbul 1999, s. 52-54.

(13) S. Kocabaş, a.g.e., s. 56.

lar, bilimsel faaliyetlere önem verdi. Ulusal bilincin uyanmasına katkı sağlayan Rumların en büyük amacı bağımsızlık fikrini yaymaktı. Çamlıca, Suluca ve İpsara adalarında yaşayan Rumlar, büyük gemiler yaparak Avrupa'ya gidip geldi ve büyük servet sahibi oldu¹⁴. 18. yüzyıl sonunda Yunan coğrafyasındaki Rum burjuvazisi, Doğu Akdeniz ve Karadeniz ticaretinin 3/4'ünü elinde tutan güçlü bir ticaret filosu kurdu. Balkanlar iç ticaretinin de hâkimi olan bu burjuvazi, Orta ve Doğu Avrupa'ya kadar uzanarak Batı Avrupa'nın Osmanlı Devleti'ni sömürmesine yardım etti¹⁵. 1816 yılına gelindiğinde, Rumların 600 civarında ticaret gemisi vardı. Ayrıca bu ticaret gemileri, Kuzey Afrika korsanlarına karşı kendilerini koruyabilmek için ağır silahlarla donatılmıştı¹⁶. Tacirlerin büyük bir çoğunluğu milli davaya aktif olarak destek vermeye hazır değilse de, bağımsızlık hareketinin gelişimine gösterdikleri dolaylı katkı büyüktü¹⁷. Ayrıca ekonomik ve düşünsel gelişmelerin politik etkisi kaçınılmazdı. Zira bu zengin tacirler sınıfı, Locke, Newton ve Voltaire'nin çevirilerine para yatırarak liberalizmin gelişmesini de destekledi¹⁸.

Rumlar, bugünkü Yunanistan coğrafyasında, özellikle Mora, Attika ve Tesalya'da yoğun olarak yaşıyordu. Fakat kültür merkezleri İstanbul, Selanik, Adalar ve Osmanlı Devleti dışında Venedik, Viyana ile Odessa'ydı¹⁹. Osmanlı egemenliği, Rumların eğitiminin ve kültürünün yaşamasına hiçbir zaman engel olmadı. Hatta 17. yüzyıldan itibaren ticaretle zenginleşen Rumlar, sadece Mora ve Epir'de değil, Karadeniz kıyılarında ve Batı Anadolu'da da çok sayıda okul açtı. Osmanlı fetihinden sonra Kıbrıs ve Girit'te de bu süreç devam etti. Ayrıca İyon Adaları'nda Türk egemenliği olmadığından İtalya ve Fransa'nın kültürel etkisinin görüldüğü bu yerlerde klasik Yunan kültürü ve yeniçağ hümanizmi yerli Rumlar üzerinde kültürel etkide bulundu. 18. yüzyıl başında, Avusturya'nın Adriyatik sahilleri ve Tuna boyunda ticari ve siyasi etkinliği artınca, gerek ticari, gerekse kültürel amaçlarla Avusturya'nın önemli şehirlerine Epir,

Makedonya ve İyon Adalarından birçok Rum göç etti, buralarda kiliseler ve okullar açtı²⁰.

Ulusal bilincinin farkına varılması ve güçlenmesi şeklinde başlayan ve aydınlanma dönemi olarak bilinen, pek çok aydın ve düşünürü içine alan bu dönem, 18. yüzyıl ortalarından başlayıp 19. yüzyıl başlarında kadar en yüksek seviyeye ulaşan bir dönemi kapsamaktadır. Ulusal düşünürler, eğitimin gelişmesinde çalıştı ve genel olarak Batı kaynaklı yeni bilgilerin yayılmasını sağladı. M. Anthrakites, E. Boulgares, Beniamin Lesbios, K. Koumas, Th. Karies, Kh. Pamplekes, Th. Pharolan Regas, ve Adamantios Koraes bunların öncüleriydi. Bu düşünürlerin çoğu ticaretin ve sanayinin güçlü olduğu merkezlerde ortaya çıkan "lise" veya "akademi" denilen okullarda öğretmenlik ya da müdürlük gibi görevler üstlendi. Ayrıca bu okullar, zengin kişiler ve cemaat tarafından ekonomik olarak desteklendi²¹.

Antik Yunan dünyasının dili ve kültürünün Avrupa'da gördüğü saygının ölçüsü, 19. yüzyıl başlarındaki ulusal hareketlenmenin yaşandığı yıllarda Rumları harekete geçiren en önemli unsur oldu. Özellikle milliyetçilik akımından etkilenen düşünürler açısından, evrensel olarak tapılan bir geçmişin kalıntıları olduklarının farkına varma dönemi başladı. Batı Avrupa'dan gelme "geçmişe bağlılık anlayışı" Balkanlar'daki diğer bağımsızlık hareketleriyle karşılaştırıldığında, Rumlar arasında ulusçuluk hareketlerinin erken gelişmesine katkıda bulunan başlıca etkendi²².

Milli Yunanistan'ın kurulması için Rumlara sempati duyanların yanı sıra, der-

- (14) Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C. 6, İstanbul 1994, Üçdal Neşriyat, s. 2693, 2694.
 (15) Dimitri Kitsikis, *Türk-Yunan İmparatorluğu*, İstanbul 1996, İletişim Yayınları, s. 14.
 (16) Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. 5, Ankara 1994, T.T.K. Yayınları, s. 107.
 (17) R. Clogg, *a.g.e.*, s. 37 vd., 40.
 (18) L. S. Stavrianos, "The Influence of the West on the Balkans", *The Balkans in Transition*, Berkeley 1963, s. 194.
 (19) Herkül Millas, *Yunan Ulusunun Doğuşu*, İstanbul 1999, İletişim Yayınları, s. 57.
 (20) İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul 2005, İletişim Yayınları, s. 63.
 (21) H. Millas, *a.g.e.*, s. 43.
 (22) R. Clogg, *a.g.e.*, s. 11 vd.

nekler ve yardım kuruluşlarının aracılığı ile yardım edenler de oldukça çoktu. Bu nedenle hemen hemen her ülkenin büyük şehirlerinde Filhelen denilen “Helen Dostu” dernekler kuruldu ve bunlar kendi hükümetleri üzerinde büyük baskılarda bulundu. Özellikle Londra’daki “Elen Dostu Komitesi”nin faaliyetleri çok etkiliydi. Avrupa şairleri de Rumların milli davasına sarıldı. Gaspard de Pons, Jules Lefevre, Victor Hugo, Beranger, Casimir, Delavigne, Fauriel, Lamartine, Lord Byron Rum çıkarlarına hizmet etti²³. Yine Herder, Kant ve Hegel gibi Alman romantik akımının önemli isimleri de, Helen dostu düşünceyi benimseyenlerdendi²⁴.

Bu derneklerin en aktif çalışanı 1814 yılında Odessa’da kurulan Filiki Eterya Cemiyeti idi.. Filiki Eterya’nın amacı, Eski Yunanistan’ın dirilmesi değildi. Başkenti İstanbul olmak üzere Fener Rum Patriği’ne bağlı olan bütün Rumları içine alan bir devlet yani “Doğu İmparatorluğu” kurmaktı. Rum tacirler ve daha birçok kesimden insan bu cemiyette gönüllü olarak çalıştı²⁵. Filiki Eterya çok geniş bir alana yayıldı ve her kesimden üye topladı. Filiki Eterya Cemiyeti günden güne genişledi ve Eflâk, Buğdan, Akdeniz adaları, bütün Yunan coğrafyası ve Selanik taraflarına hatta Yanya Valisi Tepedelenli Ali Paşa’nın sarayına kadar uzandı. 1818 yılında, rahipler ve piskoposlar, subaylar, gemiciler, kocabaşlarının çoğu, Yedi Ada’da bulunan düzenli fırkalar, safyotların başkanları, kleftlerin reisleri, Mora Yarımadası, Tırhala ve Arnavutluk’taki paşaların, beylerin ve ağaların dairelerinde çalışan Rumlar, İskenderiye, Kıbrıs, Berruşşam taraflarında ve Anadolu sahillerinde oturan Rum tacirlerle İstanbul’da bulunan en itibarlı Rum aileler de Filiki Eterya üyesi oldu²⁶. Ayrıca Cemiyet’in 1818 yılında İzmir, Sakız, Sisam, Kalamata, Misolinki, Yanya, Bükreş, Yaş, Triyeste, Peşte ve Moskova’da şubeleri açıldı²⁷. Filiki Eterya’nın üye sayısı da o günün şartlarına göre gerçekten çok ciddi rakamlara ulaşmıştı. Bu sayı cemiyetin isyanlarda pek etkisi olmadığı

iddialarını çürütmekteydi. Cemiyetin 1818 yılında sadece İstanbul’da 17.000 üyesi vardı. 1820’li yıllarda bütün Balkanlar, Avrupa, Türkiye, Suriye, Mısır ve Kıbrıs’ta şubelerini açtı ve üye sayısı 400.000 civarına ulaştı²⁸.

Rumlar, kırsal alanlarda, köylerde ve kasabalarda daima kendi içlerine kapanık ve kendi gelenekleriyle yaşıyordu. Ayrıca yerel yönetim şeklinde de, papazlar her zaman için etkin rol oynuyordu. Bu nedenle Rumların ayaklanmasında, Rum Patrikhanesi’nin çok aktif rol oynadığını söyleyebiliriz²⁹. Patrikhane’nin sadece Rumlar üzerinde etkisi yoktu. Ayrıca Rum Patrikhanesi bütün Balkanlar’daki Ortodoks Slavlar üzerinde tamamen bir denetim kurmak ve böylece onların ulusçuluk duygularını ve direnişlerini güçlendirmek için planları da vardı³⁰. Fener Rum Patrikhanesi, amacına ulaşmak için Filiki Eterya ile işbirliği yapmıştır. Nitekim Patrik Grigoryus ve birçok metropolit ve din adamı bu derneğin üyesiydi. Filiki Eterya, metropolitlikleri, kiliseleri ve kilise okullarını birer şube olarak kullandı ve çalışmalarını burarlardan yürüttü³¹. Patrikhane’ye yapılan baskında Morali asi kaptanlara yazılan mektuplar, İstanbul’daki hazırlıklar için verilen bilgiler, Dışişleri Bakanlığı’nın hizmetinde çalışan Fenerli Rum Beylerinden alınan Osmanlı Devleti’ne ait gizli hazırlıklar, İngiliz ve Fransız elçiliklerinden edinilen bilgiler, Rusya’daki hazırlıklar, Odesa’daki Filiki Eterya merkezinden gönderilen silahlar, dünya Ortodoks-luk âlemine yazılan beyannameler ve yardımlara ait makbuzlar ele geçirildi³². Osmanlı yöneticilerinin yaptığı incelemelerde Fener Rum Patriği Gregoryus’un hem Filiki Eterya üyesi olduğu, hem de ayaklanmalarda önemli

(23) Nurettin Türsan, *Yunan Sorunu*, Ankara 1987, s. 34.

(24) Sacit Kutlu, *Balkanlar ve Osmanlı Devleti*, İstanbul 2007, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 54.

(25) A. Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C. 6, s. 2700.

(26) A. Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C. 6, s. 2703, 2705.

(27) Osman Yavuz Soral, *Kaybettiğimiz Rumeli*, İstanbul 1975, Boğaziçi Yayınları, s. 115.

(28) N. Türsan, *a.g.e.*, s. 37.

(29) F. Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 167.

(30) İ. Ortaylı, *a.g.e.*, s. 63.

(31) Süreyya Şahin, *Fener Patrikhanesi ve Türkiye*, İstanbul 1996, Ötüken Yayınları, s. 184.

(32) S. Şahin, *a.g.e.*, s. 192 vd.

bir rol üstlendiği anlaşılınca Patrik, resmi elbisesi üzerinde kethüdasıyla birlikte Patrikhane'nin Orta Kapısı'nda (Petro Kapısı) idam edildi³³.

Rumlar, Osmanlı Devleti'ne karşı bağımsızlık kazanan ilk millettir ve kendi ulus devletlerini kurmaları diğer balkan devletlerinden daha kısa sürede gerçekleşmiştir. Zengin tacirlerin milliyetçi ve liberal fikirlere katkı sağlayacak yatırımlar yapması, Rumların ekonomik, eğitim-düşünsel alanlardaki gelişimlerini diğer milletlerden daha önce tamamlamaları, geçmişe bağlılık, Avrupalılar arasında yayılan Antik Yunan hayranlığı, Fener Rum Patrikhanesi'nin nüfuzu ve Avrupa'da kamuoyu sağlayan derneklerin çalışmaları Rumlar arasında ulusal bilincin uyanmasında birer itici güç olmuştur.

Birinci Bölüm: Eflâk-Buğdan İsyanı

Rus Çarı'nın yaveri Aleksander İpsilanti'nin başında bulunduğu Filiki Eteryacı Cemiyeti'nin planladığı ve Rusların desteklediği bir isyan girişimidir. Filiki Eteryacı Cemiyeti, isyanı başarıya ulaştırmak için Eflâk ve Buğdan voyvodalarını da kendi yanına çekmek istedi, fakat başarı sağlayamadı. Cemiyetin başkanı Aleksander İpsilanti, Eflâk ve Buğdan voyvodalarını Filiki Eteryacı Cemiyeti'ne üye olmaya davet etti. Bunun üzerine Buğdan Voyvodası Mihail Sturdza, Aleksander İpsilanti'nin davetine uyararak Filiki Eteryacı'ya üye oldu ve halkı kışkırtmak için el altından çalışmalar yaptı. Eflâk Voyvodası Sucu Aleko ise, Filiki Eteryacı hareketlerine katılmak istemiyordu. Fakat Sucu Aleko kısa zaman sonra tam olarak bilinmeyen bir nedenle öldü. 12 Ocak 1821 tarihinde Bükreş boyarları tarafından Babiâli'ye gönderilen bir mazharda Eflâk Voyvodası Aleko'nun eceliyle öldüğü bildirildi. Aleko'dan sonra Eflâk'ta, 14 Şubat 1821 tarihinde, Kalimaki Beğ-zade Sarı Bey denilen Ekserlet voyvoda oldu. Özellikle Halet Efendi ile arası çok iyi olan Ekserlet, Filiki Eteryacı'nın bir üyesiydi³⁴. 19 Şubat

1821 tarihinde, Silistre Valisi Mehmet Selim Paşa, İbrail, Yerköy, Niğbolu, Vidin, adalar muhafızlarına mektuplar göndererek isyanlar hakkında onları uyardı. Ayrıca Eflâk'ta gelişen isyanın Buğdan'a sıçramaması için Buğdan Voyvodası Mihail Bey de uyarıldı. Bu sırada Aleksander İpsilanti de, İbrail Kalesini ve Tuna sahilindeki diğer kaleleri ele geçirmekle uğraşıyordu³⁵. Bununla birlikte Kişinev kasabasında bulunan Rus Generali İnzif'ten Buğdan Voyvodasına bir mektup gönderilerek, Eteris denilen Rum asilerinden 3.000 kişinin Buğdan topraklarına geçerek halkı kışkırtacakları hakkındaki haberlerin doğru olmadığı ve sınırların korunmasına son derece önem verildiği belirtilmişti³⁶. Osmanlı Devleti, Eflâk ve Buğdan bölgesinde çıkan isyanlara önlem almak üzere Rumlara karşı, Rum Patriğine bir aforozname yazdırdı ve bu aforoznameyi Akdeniz kıyılarında dağıttı. Bunun üzerine Rumlar, sadakatten ayrılmayacaklarına dair taahhüt verdi³⁷. Bütün bunlara rağmen, Eflâk ve Buğdan'da istedikleri kişileri voyvoda seçtirmeyi başaran Aleksander İpsilanti, 6 Mart 1821 tarihinde 3.000 kadar askerle birlikte Purut Nehri'ni aşarak Buğdan'a girdi. Bu sırada Moldovya Prensi Soutzo da, Aleksander İpsilanti'ye desteğini açıkladı. Aleksander İpsilanti, Yaş şehrinde yayınladığı bildiride: "*Elenler, saat çalmıştır. Dinimizin ve vatanımızın intikam zamanı gelmiştir... İleri! Çok güçlü bir devletin balkıncı koruduğunu göreceksiniz*" diyerek halkı isyana çağırdı³⁸. İsyanın buradan başlatılmasının nedeni, bu bölgenin Rusya ile sınır olması ve Rusya'nın yardım için harekete geçeceğini sanmasıydı. İsyanı başlattığı zaman Çar I. Aleksandır, Laybach Kongresi'nde bulunuyordu. Bu kongrenin amacı, I. Napolyon Savaşları sırasında bozulan dengeleri yeniden kurmaktı. Çar'ın, Aleksander İpsilanti'nin

(33) Yücel Özkaya, "1821 Yunan (Eflak-Bogdan) İsyanları, Avrupalıların İsyan Karşısındaki Tutumları", III. Askeri Tarih Semineri, Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri, Ankara 1986, Atase Yayınları, s. 122.

(34) Y. Özkaya, a.g.m., s.117.

(35) Y. Özkaya, a.g.m., s. 118.

(36) BOA, 1141/45394-A, HAT

(37) BOA, 64/3830, C. ADL.

(38) F. Armaoğlu, a.g.e., s. 169, 170.

isyanını kongre delegeleri arasında “*cesur çocuk*” deyip alkışlaması Avusturya Başbakanı Prens Metternich tarafından tepkiyle karşılandı. Diğer delegeler de, Çar I. Aleksandır’a karşı çıkınca Çar, tepkisini değiştirerek İstanbul’daki Büyük elçisi Baron Straganou’ya bir emir gönderdi ve Rusya’nın hiçbir devletin iç barışını bozmak istemediğini Babıâli’ye bildirmesini istedi³⁹. Bununla birlikte Çar, eski yaveri Aleksander İpsilanti’ye hitaben⁴⁰: “*Bir gizli cemiyetin kışkırtmaları ve icraatlarına ortak olmak suretiyle Osmanlı Devleti’nin yıkılmasına ve dağılmasına çalışmak bir İmparator için alçaklıktır*” dedi.

Aleksander İpsilanti, Nisan 1821 tarihinde Bükreş’e girdi. Fakat Bükreş’te isyanı başarısızlığa götüren büyük bir hata yaptı. Aleksander İpsilanti ve adamları yardım beklediği Ulahların önemli bir liderini idam ettirdi. Bu hareketi Ulahların büyük tepkisini çekti ve Ulahlar ondan nefret etmeye başladı. Aleksander İpsilanti, yeterince siyasi serbesti içinde olan ve bu tehlikeli işe bulaşmak istemeyen Ulahlardan istediği yardımı göremeyince Sırlara yöneldi, fakat Sırlar da kendi çıkarlarını tehlikeye atıp bu isyana katılmak istemedi. Haziran 1821 tarihinde İsyanın elebaşları Aluta yakınlarında bulunan Dragazani’de yenilgiye uğradı. Aleksander İpsilanti, Macaristan’a kaçtı. Fakat orada tutuklanarak 1827 yılına kadar Munkak’ta hapis cezasına çaptırıldı ve birkaç ay sonra da öldü⁴¹. Yine Eflâk- Buğdan isyanı sırasında, İstanbul’daki bazı mahallelerde yapılan aramalarda Rum evlerinde top, tüfek ve Müslümanlara ait elbiseler bulundu. Bunların İstanbul’u ele geçirmek üzere ayaklanacakları anlaşıldığından Rum Patriği ile Kuşadası ve İzmit metropolitleri, divan-ı hümayun tercümanı ile bazı kişiler hapis ve idam cezasına çarptırıldı⁴².

İstanbul’daki Rus Elçisine, Eflâk-Buğdan olayları ile ilgili bilgi vermek üzere düzenlenen layihada, Eflâk bölgesinde kargaşa çıkaran “haşarat başıbozukların” çoğunun Rusya tebaasından olduğu, Aleksander İpsilanti’nin bu başıbozukları bir süreden beri

Buğdan’da topladığı, Yaş’taki Rus Konsolosunun zamanında haber vermediği, ancak olaylardan bir gün önce haber verdiği bilgileri yer almaktaydı. Olayların Rusya’nın bilgisi içinde geliştiğinden şüphe yoktu. Ayrıca Rusya Ortodoksların ve Slavların koruyucusu sıfatıyla olayları gizliyor ve teşvik ediyordu. Aynı layihada, yerli boyarların sınırlardaki askerinin gelmesi yolunda Bükreş’teki Rus konsolosuna başvurdukları ve konsolosun buna karşı koyması nedeniyle, isyanın bastırılması gerekirken zamanında bastırılmadığı da açıklanmaktaydı. Aleksander İpsilanti’nin halkı kışkırtmaya yönelik hazırladığı ilanları Eflâk ve Buğdan’dan haricinde Osmanlı Devleti’nin diğer bölgelerine de gönderdiği ve Rusya’nın yardımıyla dağıttığı da ortaya çıktı⁴³.

İkinci Bölüm: Mora isyanı

Mora Yarımadası’nda Rum Ortodoks Kilisesi ve rahipleri, Osmanlı Devleti makamları karşısında büyük oranda imtiyazlı bir yapıya sahipti. Bu imtiyazlar sayesinde Ortodoks Rumların çıkarlarını koruyabilmekteydiler. Mora Rumları, büyük toprak sahipleri değildi. Ayrıca yıllık kazançlarının 1/5’ini vergi olarak ödüyorlardı. Osmanlı idaresiyle iyi ilişkiler kuramayan Rumlar da, genellikle daha ıssız bölgelere ve dağlık alanlara yerleşmeyi tercih etmişti. Bu nedenle 1460-1821 yılları arasında Mora’nın dağlık alanlarına daha çok Hıristiyanlar yerleşmişti.

Moralı Rumlar arasındaki milliyetçi faaliyetlerin artmasında Osmanlı Devleti’nin Rumlara verdiği siyasi imtiyazlar önemli rol oynadı. Rum cemaati, Antik Yunan’ın bir devamı olarak görüldü. 1715-1821 yılları arasında cemaatin haklarına bazı sınırlamalar getirilse de, cemaatin idaresi serbest bırakıldı. Genelde Osmanlı yönetiminin

(39) S. Kocabaş, *Osmanlı İsyanlarında Yabancı Parmağı*, Kayseri 1992, Vatan Yayınları, s. 23.

(40) Edovard Driault, *Şark Meselesi*, Ankara 2003, Gazi Üniversitesi Yayınları, s. 182 vd.

(41) E. Driault, *a.g.e.*, s. 183.

(42) BOA, 273/13650, C. DH.

(43) Y. Özkaya, *a.g.m.*, s. 120.

desteği ile seçilen kocabaşılar, uzun seneler bu görevde kalmakla yetinmeyip haklarını çocuklarına ve torunlarına da devredebildi. Mora'nın en şanslı yerleşim yerleri olarak ise, İslamiyet'in kutsal mahallelerine ve hükümdar ailelerine has olarak verilen şehir ve kasabalarda oturanlar olarak gösterilmekteydi. Bunlardan biri de, bir Müslüman şehri olarak gösterilen Dimitzana şehridir. Dimitzana, aslında Valide Sultan himayesinde bir Mekke vakfı idi. Mora'da bir de "Kleftler" vardı ki bunlar, Mora'da Türk yönetimini kabul etmeyen ve silahlı mücadele eden bir gruptu. Osmanlı Devleti, bu asi grupla mücadele etmek için Hıristiyanlar arasından seçtiği "armotoli" denilen bir çeşit zabıta görevi gören düzenli gruplar oluşturdu. 1715-1821 arasındaki dönemde Osmanlı yönetimi özellikle, boğazların bulunduğu taşımacılığı korumak amacıyla "muhafız teşkilatı" kurdu. Böylece armotoliler yolcuların güvenliğini sağlamakla görevlendirildi. Korint ile Argos arasındaki boğaz ile Arkadya ve Messenya arasındaki Lontari Boğazı'nı muhafaza açısından önemli geçitlerdi. Mora'nın dağlık bölgelerinde yaşayan Manyalılar ise, 1460-1801 yılları arasında her türlü dış güce karşı isyan etmiş bir topluluktu. Osmanlı Devleti, Manyalılardan vergi alma şartıyla bunların muhtariyetini kabul etti. Fakat kararlaştırılan vergiler de her zaman alınmadı⁴⁴.

18. yüzyıla kadar birçok kez isyan eden Mora Rumları, artık Batı Avrupalılardan umudunu kesmişti ve Rusları bir kurtarıcı olarak görmeye başlamıştı. Özellikle Çar I. Petro döneminde, bu bölgede Rus ve Hıristiyanlık propagandası arttı. II. Katerina döneminde Ruslar, Rumlar arasından seçtikleri kişiler ve rahipler aracılığıyla Rumları kışkırtıyordu. Bunlar arasında Kalamata'nın nüfuzlu emlak sahiplerinden Panayotis Mpenakis bulunmaktaydı. Bu kişinin bölge Rumlarını kışkırtıcı faaliyetlerde bulunması Türk idarecilerinin de dikkatini çekmekteydi. 1767-1768 arasında Rumlar isyan hazırlıkları yaptı. Fakat 1768 yılında Osmanlı-Rus Savaşı

başladı. Rus donanması Akdeniz'de görünmesine ve Manyalıların yardımına rağmen, Ruslar istedikleri sonucu alamadı⁴⁵. Sadrazam Musin-zade Mehmet Paşa'nın ve daha sonra Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın sayesinde isyan bastırıldı⁴⁶. Başarısız isyan girişimlerinden sonra Rusya, Rumlar üzerindeki nüfuzunu daha da arttırmaya çalıştı. Küçük Kaynarca Antlaşması maddeleri arasına, Rusların diledikleri yerlerde konsolosluklar açma, İstanbul'da bir Rus kilisesi kurma ve Ortodoks Hıristiyanları koruyuculuğunu üstlenme gibi maddeler de milliyetçilik propagandası amacıyla konmuştu⁴⁷. Rusya tarafından hayal kırıklığına uğratan Mora Rumlarının bu durumları telafi edilmeliydi. Böylece Rumlar, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 1783 ve 1791 yıllarında imzalanan anlaşmalar gereğince, Rus bayrağı altında deniz ticareti yapma ayrıcalığı elde etti⁴⁸. Bununla birlikte 1790'lı yıllarda Rumlar, Akdeniz'de korsanlık ve eşkıyalık yapmaya devam etti ve bunların faaliyetlerinden ve durdurulmalarından ruhani liderler sorumlu tutuldu⁴⁹.

19. yüzyıl başlarına kadar ulusal bilinçlenme yönünde büyük yol kat eden Rumlar, Eflâk ve Buğdan'daki başarısız ayaklanma girişiminden sonra, ayaklanmaya en uygun yer olarak Mora Yarımadası'nı görmekteydi. Rum asi liderleri, her yerde Paskalya gecesi ansızın Müslümanlar üzerine saldırarak onları öldürme ve saldırılarda başarısız olurlarsa da suçu Tepedelenli Ali Paşa'nın üzerine atma konusunda aralarında anlaşmıştı. Bu anlaşma çerçevesinde asi liderler tarafından Mora'nın kasaba ve köylerine papazlar gönderildi. Fakat olaylar, planlandığı gibi gerçekleşmedi ve kazayla gelen Erhos olayı isyanın zamanından önce çıkmasına neden oldu. Anabolu Kalesi'ne yaklaşık üç saat uzaklıktaki Erhos kasabası Müslümanları, Rumların gerçek niyetlerini anladığından bir isyandan

(44) Nikos Bees, İ.A., "Mora" md., s. 423.

(45) N. Bees, *a.g.md.*, s. 425.

(46) Mustafa Nuri Paşa, *Netayüci'l Vukuat*, C. 3- 4, Ankara 1987, T.T.K. Yayınları, s. 25.

(47) E. Z. Karal, *a.g.e.*, C. 5, s. 108,109.

(48) N. Bees, *a.g.md.*, s. 425.

(49) BOA, 192/9350, HAT

şüphelendi. 15 Şubat 1821 tarihinde Anabolu sakinlerinden Yenişehirli İbiş ve Hasta Hasan isiminde iki kişinin, Hıristiyan pazarında sarhoş olarak gezerken ateş açmaları üzerine Rumlar, Paskalya gecesi yapılacak olan ayaklanmanın açığa çıktığını sanarak kasaba içlerine kaçtı ve dağlardaki silahlı Hıristiyanlar ortaya çıktı. Kocabaşlar, isyan haberlerinin aslının olmadığını iddia etse de, 24 Mart 1821 tarihinde Erhos Müslümanları kasabayı terk edip Anabolu kalesine kaçtı. Bu olay Mora Müslümanlarının da isyan gerçeğini görmesine neden oldu. Fakat Yedi Ada'da ve diğer adalardaki kaçak Rumlar, Mora'ya toplanarak Mora'nın her tarafında isyan çıkarmaya başladı⁵⁰. Özellikle Aleksander İpsialnti'nin kardeşi Demetrios İpsilanti ve Prens Kantakuzen Mora'ya giderek Moralı Rumları kıskırttı. Mart 1821 tarihinde bunlar, isyan alameti olarak feniks ve matem alameti olarak da siyah renkte olan Filiki Eteryacı Cemiyeti'nin bayrağını açtı ve Rumları isyana çağırdı. Hidra Adası denizcileri ve Mayna gençleri bu davete uyararak isyana katıldı. Hidra denizcileri küçük gemilerini donattı ve Müslümanlara ait gemileri yakmaya başladı. Hidra denizcileri, Kolokotrinis adındaki bir Rum asinin kumandasında Patras, Navarin, Tripoliçe, Misolinki ve Nopli'yi ele geçirdi⁵¹.

Mora'da çıkarılacak bir isyan için Filiki Eteryacı ajanları, Fener Rum Patrikhanesi'yle işbirliği içinde çalışıyordu ve Mora isyanı Patrikhane tarafından planlanmıştı. Filiki Eteryacı'nın Mora teşkilatı başkanı olan Patras Piskoposu Pol Germanos, üstünde Meryem Ana'nın resmi bulunan bir bayrağı eline alarak "*Ey Yunan milleti! Artık uyan, Türkleri öldür*" sloganıyla Rumları açıkça isyana çağırdı⁵². Böylece isyan milli ve dini bir karakter olarak gelişmeye başladı⁵³.

Mora'da Rum asilerin saldırıları üzerine Müslüman halk, Mizistre, Levendar, Fenar ve Bardine halkı Trapoliçe'ye; Endruse ve Nişter halkı Koron, Moton ve Anavarin'e; Gaston halkı da Lale Kalesi'ne sığındı. Vistice'de 400 kadar Müslüman öldürüldü.

Bununla birlikte Rumlardan kaçan Korine halkı Trapoliçe'ye giderken öldürülmeye başlandı, fakat Trapoliçe'den yardıma gelen 2.000 kadar gönüllü tarafından kurtarıldı. Rum kocabaşlar ise, bütün bu katliamın Tepedelenli Ali Paşa tarafından yapıldığını ileri sürdü. Bu arada Osmanlı Devleti'nin bütün dikkati Yanya'da Tepedelenli Ali Paşa'nın ortadan kaldırılması üzerinde olduğundan bu olaylarla pek ilgilenilmedi⁵⁴.

Mora nüfusu içinde Türkler azınlıktaydı. Ayrıca Rumlar büyük ticaret filoları ve yedek denizciliği ile denizi kontrol edebildiği sürece Osmanlı ordusunun Mora'ya ulaşması çok zordu. Zaten Osmanlı Devleti o sırada Tepedelenli Ali Paşa isyanıyla uğraşmaktaydı. Mora'daki olaylara hızlı bir şekilde kontrol altına alma olasılığı da düşüktü. Bu arada isyanın başlarında, yabancı müdahalesini tercih edecek olan soylular ve kilise mensupları için isyan fikri de çok sıcak gelmemekteydi. Ayrıca mart ayının sonunda Mora'da başlayan isyan ilk günden itibaren onların kontrolünden uzaktı. İsyana daha çok ulusal karakter taşımaktaydı ve Rumlara aitti. Asilerin yayınladıkları bildirimlerde sadece Yunanistan'dan söz ediliyor, diğer Balkan uluslarından söz edilmiyordu. Bağımsızlık yolunda Rumlar tek başlarına savaştı denilebilir. Zira Sırlar, Rumenler ve Bulgarlarla çok fazla bir ilişkileri yoktu⁵⁵.

Mora'da Rumların ayaklanması başlangıçta, bölgeye gönderilen Filiki Eteryacı üyesi olan memur Nikola Morozi'nin raporunun da etkisiyle Babıâli'nin pek dikkatini çekmemişti. Fakat Mora isyanı açığa çıkınca Hürşid Paşa, Kapıcıbaşı Mustafa Bey'i 3.500 kadar askerle Trapoliçe'ye kumandan olarak gönderdi. Mustafa Bey, Rumeli sahillerinden kayıklarla Mora Kalesi'ne geçti ve burada Sirozlu Yusuf Paşa'yla buluştu. Oradan Vestice'ye gitti. Vestice'de 200 kadar eşkıyayı

(50) A. Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C. 6, s. 2759, 2760.

(51) E. Driault, *a.g.e.*, s. 184.

(52) S. Şahin, *a.g.e.*, s. 190.

(53) E. Karal, *a.g.e.*, s. 112.

(54) A. Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C. 6, s. 2681.

(55) M. Smith Andeson, *a.g.e.*, s. 74.

öldürdü. 16 Şubat 1821 tarihinde Erhos'da 600'den fazla Rum eşkıyayı öldürdü. Mustafa Bey'in, Tropolice'ye girişi şiddetli saldırılarla karşılandı. Morali asiler, Mora'daki kaleleri, özellikle Mora'nın merkezi olan Tropolice'yi kuşattı. Böylece Mustafa Bey, Tropolice'de mahsur kaldı⁵⁶. Tropolice Rum asiler tarafından ele geçirildiğinde, Müslümanlar öldürüldü ve camiler kiliseye dönüştürüldü. Ayrıca Tropolice'de bir de cumhuriyet hükümeti kuruldu⁵⁷.

Babiâli, Suluca Adası halkının donattığı 17 kıta geminin Çuka ve Değirmenlik adaları arasında dolaştığını, asilerin Anapoli'yi kuşattığı takdirde Çamlıca ve Suluca halkının Rumlara yardım edeceğini⁵⁸ önceden haber almıştı. Bu nedenle Serasker Hurşit Paşa tarafından Mora komutanı olarak atanan Dramalı Mahmut Paşa, 25.000 kadar asker, komutası altına verilen vezir ve emirlerle birlikte Rumları bastırmak üzere Ezdin'den yola çıktı. Bu birlikler Mora Derbendi'nden geçip kuşatılmış olan Anapoli Kalesi önüne yerleşti ve buradaki isyanı bastırdı. Ardından Mora'nın merkezi olan Tropolice'ye doğru hareket etti. Diğer yandan 7.000 kadar Arnavut askeri ulufelerinin ödenmediğini öne sürerek savaş alanını bırakıp geri döndü. Mora'daki Rumların hemen hepsi ayaklanmaya katıldı. Yine Rumlar derelerde, orman içlerinde fırsat kollamakta, haberleşme yolları, mühimmat ve gıda yardımı getirecek yolları tuttu. Böylece Tropolice'ye ulaşmak zorlaşırken Anapoli de zorla elde tutuluyordu. Bu sırada Mora seraskeri olarak görevlendirilen Ebu Kebud Mehmet Paşa, Yenişehir'den ileri geçemediği için Rumlar Mora'nın tamamını ele geçirdi⁵⁹.

Yusuf Paşa'ya gelince Badıra Kalesi'nden yardım istenince, İnebahtı'dan Mora'ya askerlerini geçirerek buradaki asileri dağıtmayı başardı. Ayrıca Hurşit Paşa'ya bütün Mora Hıristiyanlarının isyan halinde olduğunu ve derhal 5.000 asker gönderilmesi gerektiğini bildirdi. Hurşit Paşa da, Babiâli'ye bir miktar Evlad-ı Fatihan askerinin gönderil-

mesini teklif etti. Fakat Babiâli'nin gözünde Yanya'daki Tepedelenli Ali Paşa olayları daha önemli olduğundan ve Mora'daki olayların önemi henüz anlaşılmadığından Anadolu'dan asker toplanarak gönderileceği bildirildi. Bunun üzerine Kayseri Mutasarrıfı Hasan Paşa'ya Anabolu Kalesi Muhafızlığı verildi. Hasan Paşa'ya Teke, Hamid ve Aydın sancaklarından 2.000 asker toplanması ve Antalya iskelesinden gemilere bindirilip Mora'ya sevk edilmesi emredildi. Fakat Antalya iskelesinde sevk için yeterli gemi olmadığından Babiâli ile uzun yazışmalar başladı ve asker Antalya iskelesinde beklerken Rumlar da Mora'daki Müslümanları öldürmeye devam etti. İletişim ve örgütlenme eksikliği nedeniyle Anadolu'dan toplanan askerler Mora'ya gönderilemedi. Yerine başka asker toplandı. Bunlar, Akdeniz boğazına gelecek, oradan kara yoluyla Selanik körfezini dolaşarak Yenişehir'e varacak ve Mora'ya yardım edecekti⁶⁰. Ayrıca Mora isyanı için Tunus'tan gemi istendi ve böylece yedi gemi donatılarak acele bir şekilde Mustafa Kaptan kumandlığında Mora'ya gönderildi⁶¹. Mora'ya gönderilen Yusuf Paşa bu sefer de, Patras üzerine hareket etti. Yusuf Paşa, şehri asi Rumların elinden aldı ve 15.000 asiyi öldürdü⁶².

Mora'daki isyan başlangıçta hızlı ilerledi ve Nisan 1821'de diğer Rum adalarına da sıçradı. Rumların isyanda başarıya ulaşması için adaların isyana katılması şarttı. Rum asiler, Korint Kanalı'nın kuzeyinde kalan bölgenin büyük bir bölümünü kontrol altında tutuyordu. İsyanın ilk aylarında, ayaklanmanın etkilerini tam olarak bilinmiyordu. Babiâli de kendi imkânlarına göre önlemler almak istedi. Aleksander İpsilanti'nin Eflâk ve Buğdan'ı işgal ettiği haberi İstanbul'a ulaştığında, Osmanlı Devleti'nde yaşayan bütün Rum asıllı kişilerin ellerindeki silahları teslim etmeleri emredildi. Mart 1821 tarihinde, II.

(56) A. Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C. 6, s. 2761.

(57) BOA, 841/37873, HAT

(58) BOA, 927/40280-C, HAT

(59) Mustafa Nuri Paşa, *a.g.e.*, s. 253.

(60) A. Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C. 6, s. 2763, 2763.

(61) BOA, 868/38618, HAT

(62) E. Driault, *a.g.e.*, s. 185.

Mahmut bir ferman yayınlayarak Müslümanları yardıma çağırdı. Bununla birlikte isyanlara tepki gösteren Müslümanlar, İzmir ve Anadolu'daki Rum mahallelerine saldırdı. M. Simith Anderson'a göre, Mora'da Türklerin katledilmesine eş değer olan bu saldırılar Patrik Gregoryus'un asılmasına kadar devam etti⁶³. İstanbul Patriği, Filiki Eteryanın nüfuzlu bir üyesi olmasına rağmen, isyanın Rusya tarafından desteklenmediğini görünce sözde bir aforozname yayınladı. Aforoznamede, Filiki Eteryaya üyelerinin ettikleri yeminlerin batıl olduğunu ve üyelikten çekilmeyerek devlete karşı savaşa devam edeceklerin lanet altında kalacağını ilan etti⁶⁴.

2 Nisan 1821 tarihinde Kalamata şehri Rumlar tarafından yakıldı, bunu Mani şehri takip etti. Yerel liderler tarafından yönetilen küçük gruplar, Türklere saldırdı. 6 Nisan 1821 tarihinde, Kalamata bölgesi yakınlarındaki Aghia Lavra Manastırında Piskopos Germanos isyan bayrağını çekti. Genellikle silahsız çiftlik sahipleri, timar sahipleri, memurlar ulema ve tüccar Müslümanlara saldırdılar. Tarihçi Dakin, Mora yarımadasında 40.000 Müslümanın öldürüldüğünü belirtmektedir⁶⁵. B. Jelavich ise, silahsız 15.000 Müslümanın öldürüldüğünü yazmaktadır⁶⁶.

1821 Mart ayında Mora'da 50.000 kadar Müslüman yaşadığı tahmin edilmektedir. Bir ay sonra Rumlar Paskalyalarını kutlarken tek bir Müslüman kalmamıştı. Rumlar kaçamayan Türkleri öldürüyordu. İngiliz yazar St. Clair, bu konuda şunları yazmıştır⁶⁷: "*Yunanistan'ın Türkleri pek az iz bıraktılar. 1821 yılı ilkbaharında ani olarak, tümüyle ve dünyanın haberi olmadan yok edildiler*". Ortodoks Rumlar sadece Müslüman Türkleri değil, diğer milletlerden kişileri de öldürüyordu. 5 Ekim 1821 tarihinde, 35.000 Türk, Arnavut, Musevi ve diğer milletlerin yaşadığı Tropoliçe'de, iki günde 10.000 kişi öldürüldü. Ocak 1822 tarihinde Akrokorint kentinde 1.500'den fazla Müslüman öldürüldü. Yine 1822 yazında Atina'da 400 Müslüman öldürüldü. Böylece Rum ayaklanması, 1822

yazına kadar Türk, Rum, Musevi, Arnavut ve diğer milletlerden olmak üzere 50.000 kişinin ölümüne neden oldu⁶⁸ ve bütün Avrupa bu katliama sessiz kalarak izlemekle yetindi.

Aleksander İpsilanti 1821 Haziranında Eflâk bozgunu sonrasında gözden düşmesiyle birlikte, Filiki Eteryaya yanlıları kardeşi Demetrios İpsilanti'ye bir çağrıda bulundu. Bunun üzerine Demetrios, merkezî ve anayasal bir devlet kurmak için bir meclis toplamayı önerdi. Aralık 1821 tarihinde, Kleftlerin başkanı Theorodios Kolokotronis'in de onayıyla, Epidavrum kentinde bir "Kurucu Meclis" kuruldu. Soylular tarafından yönetilen Meclis, idareyi bir tek kişiye bırakmak istemiyordu. Bu nedenle Fenerli Aleksander Mavrocordato'nun etkisiyle, 1795 Fransız modelinden esinlenen bir anayasa hazırlandı ve her biri bir bölgeyi temsil eden beş üye seçildi. Böylece ilk Yunan hükümeti Misolinki'de kuruldu. Hükümet başkanı Aleksander Mavrocordato, 13 Ocak 1822 tarihinde Yunanistan'ın bağımsızlığını ilan etti. Fakat adalılar ve soyluların sözcüsü bu kişi, Theorodios Kolokotronis'in taraftarlarının ağırlıkta bulunduğu Mora'da kabul edilmedi. Aynı yılın sonunda Theorodios Kolokotronis, Astros'ta ikinci bir toplantı düzenledi. Ancak Aleksander Mavrocordato taraftarları arasında anlaşmazlık ortaya çıktı. Sonunda Kronidi kentinde yeni bir hükümet kuruldu. Bu hükümetin başına da George Kountouriotos adlı zengin bir kişi geçti⁶⁹. Rumlar bir meclis kurup bağımsızlıklarını ilan etseler de, kısa zamanda ortaya çıkan rakip liderler iktidar için kıyasıya bir mücadeleye girdi. Büyük Fener ailelerinden birinin üyesi olan Aleksander Mavrocordato, çok kötü Rumca konuşan ve Arnavut kökenli zengin armatör George Kondouriotos, şimdiki Yunanistan coğrafyası-

(63) M. S. Anderson, *a.g.e.*, s. 74.

(64) E. Z. Karal, *a.g.e.*, s. 113.

(65) Georges Castellani, *Balkan Tarihi*, İstanbul 1995, Milliyet Yayınları, s. 272.

(66) B. Jelavich, *a.g.e.*, s. 241.

(67) Selahi Sonyel, "Yunan Ayaklanması Günlerinde Mora'daki Türkler Nasıl Yok Edildiler?", *Belleten*, C. LXII, S. 233, Ankara 1988, s. 111; O. Y. Soral, *a.g.e.*, s.119.

(68) S. Sonyel, *a.g.m.*, s. 113-115.

(69) G. Castellani, *a.g.e.*, s. 273.

nin en önemli lideri olan Theodore Koloktrones Rumların başlıca lider adaylarıydı. Siyasi gruplar arasındaki çatışma hızla tırmandı ve 1823 yılı sonunda, George Koloktrones taraftarları ile Mavrocordato ve Kountouriotis denetimindeki hükümet adayı arasında iç savaş başladı⁷⁰.

Rumların bir meclis kurmasını endişe bir şekilde izleyen II. Mahmut, 25 Şubat 1822 tarihinde bir heyet toplayarak alınacak önlemleri belirlese de, bu duruma İngiliz Büyükelçisi müdahale etti. Bu tarihten sonra bütün Avrupa, Rumların isyanlarına karşı kayıtsız kalmayarak müdahale etmeye başladı⁷¹. Artık Rum isyanları uluslararası bir sorun olma yolunda ilerliyordu. Avrupalı devletler kendi diplomatik çıkarları doğrultusunda her iki tarafı da idare ediyordu. Ağustos 1822'de, Alikorne Şehbenderi Kışantı tarafından Babiâli'ye verilen bilgiye göre, asi Rumlar Avrupa'dan silah ve mühimmat sağlayarak Mora ve Çamlıca adalarına sokuyorlardı⁷². 1822 yılında, Viyana'dan gelen haberlere göre, İngiliz Elçisi George Canning, Rum asilerin durumunu görüşmek üzere Rusya'ya giderek temaslarda bulunmuştu⁷³. Aslında Avrupalı devletler arasında tam bir görüş birliği yoktu. Eylül 1822 tarihinde isyanın en şiddetli olduğu yıllarda bile, Rum asiler hakkında İngiltere'nin kabul ettiği siyasetin Rusya, Avusturya, Prusya ve Fransa tarafından beğenilmediği ortaya çıkmıştı⁷⁴.

1823 yılında isyanların yoğunluğu biraz azalsa da, isyanlar tamamen bastırılmadı. Eylül ayında, Mora asilerinin gemileri Misolinki'de toplanması durumunda Mora kalelerine gıda ve gerekli malzemelerin nakli güçleşeceğinden, önlem olarak Mora sahillerine donanmadan bir firkateyn ve beş altı geminin tayin edilmesi kararlaştırıldı⁷⁵. Aynı tarihte, Rum Patrikhanesi Mora asileri ile Osmanlı Devleti arasında bir vasıta olarak görülmekteydi. Bu nedenle Patrikhane, Babiâli'den isyandan vazgeçen Rumların af edilmesini istedi⁷⁶.

1824 yılı başlarında, isyanlar tekrar şiddetlendi ve Avrupa'dan birçok gönüllü Mora'ya savaşmak için gitti. Ayrıca çok sayıda gönüllü de para yardımıyla bulundu. Bunlardan biri de Antik Yunan hayranı İngiliz Lord Byron'du. Lord Byron ve bir İngiliz miralay isyanın en şiddetli yıllarında oldukça yüklü bir parayla Misolinki'ye gitti ve orada Rumlara para yardımı yaparak isyanları teşvik etti⁷⁷. İngiltere dış politika olarak her ne kadar isyanlara karşı gibi görünse de, İngiltere'nin asilere para ve yardım göndererek teşvik ettiği ve Misolinki'ye giden Lord Byron'un Rumları kışkırtarak Karlılı asilerine yardım için elinden gelen yardımı yaptığı belgelerden anlaşılmaktadır⁷⁸. Bu durum, İngiliz dış politikasını gerçek yüzünü açıkça göstermektedir.

Mora'daki isyanlar 1824 yılında tekrar şiddetlendi. Buna karşın Osmanlı Devleti, asilerle mücadelede çok fazla birlik ve belirli bir düzen içinde hareket etmiyordu. Bu nedenle Rum asiler üzerine yapılan harekâtların çoğu başarısızlıkla sonuçlandı⁷⁹. Mora'da isyanların bastırılmaması üzerine Kavalalı Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa Mora valisi tayin edildi. Fakat Mora'ya vali tayin edilen İbrahim Paşa'nın kuvvetleri bölgeye zamanda ulaşamadığından istenilen başarı da sağlanamadı. Rumeli Valisi Derviş Paşa'nın Babiâli'ye bildirdiğine göre, Rum asilere karşı başarısızlığın bir nedeni de, askerlerin daha önceki askerlere göre gayretle savaşmamalarıydı⁸⁰. Bununla birlikte Babiâli'ye, Arnavut askerinin hazır ulûfeye alışık olduğundan iş görmediği, Türk paşaları yanında hizmet etmedikleri, Arnavut paşaların da devlete bir hayrı olmadığı ve Mora isyanının bastırıl-

(70) M. S. Anderson, *a.g.e.*, s. 75.

(71) E. Driault, *a.g.e.*, s. 186, 187.

(72) BOA, 957/41080, HAT

(73) BOA, 960/41187-B, HAT

(74) BOA, 960/41187, HAT

(75) BOA, 38789-F, HAT

(76) BOA, 844/37931, HAT

(77) BOA, 926/40255, HAT

(78) BOA, 928/40290-D, HAT

(79) BOA, 874/38787-L, HAT

(80) BOA, 901/39557, HAT

ması için ayağı çarıkli valilere ihtiyaç olduğu yönünde Őikâyetler gelmekteydi⁸¹.

Ağustos 1824'te, Eğriboz ve Misolinki bölgelerindeki çatıŐmalar çok Şiddetli geçti. Ordunun yarısı sıtma hastalığına yakalandığından ve yeni asker beklendiğinden, Salye yolunu ellerinde tutan asilere karşı başarı sağlanamıyordu. Bununla birlikte Osmanlı kuvvetleri, para ve malzeme sıkıntısı çekmekteydi. Bu durumda yavaş hareket edilmekte ve müdahale gecikmekteydi. Askerlerin zamanında yetişememesi üzerine asiler güçlerini iyice arttırdı⁸². Böylece 1825 yılı başlarında, Mora'da Rumların saldırılarının yoğunlaştığı ve Mora'nın merkezi Tropolice'de zor anların yaşandığı dönemde bütün ümitler İbrahim Paşa'ya ve Mısır donanmasına bağlandı⁸³. İbrahim Paşa, Mora'da önemli başarılar elde etti. İbrahim Paşa kuvvetlerinin Mora'daki başarıları ve asi Rumların yenilgileri Avrupa diplomasisini de harekete geçirdi. Rum asileri yatıŐtırmak için Osmanlı Devleti'ne açıklamalarda bulunmak üzere biri Rus, diğeri Fransız iki subay Bükreş'e gitti⁸⁴. Böylece Rum ayaklanması 1825 yılından itibaren uluslararası bir nitelik kazandı⁸⁵.

Avrupalı devletlerin işlerine karıŐmasından hoşlanmayan Osmanlı Devleti'nin planına göre, Mora'daki Rum isyanını durdurmak için denizden beslenen eşkiyanın önü kesilmeliydi. Bu nedenle İbrahim Paşa denizden Çamlıca'yı ele geçirirken, karadan da Atina'nın ele geçirilmesi gerekmekteydi⁸⁶.

İbrahim Paşa Koron'da Rumların isyanını bastırdı ve Mora'ya yöneldi. Bunun üzerine Navarin'i kuşattı. Bu haber, Rumlar arasında büyük bir heyecan yarattı. Çamados adında bir Rum kaptan, Navarin'i kurtarmak için süvarisi bulunduğu hafif donanmayla harekete geçti. Navarin önünde bulunan Sefakya adacığını ele geçirdi. Fakat Süleyman Paşa ve topçu bölüğü bu adacığı topa tutarak barınılamayacak hale getirdi. Böylece Çamados çekilmek zorunda kaldı. Navarin Mısır askeri tarafından ele geçirildi. Fakat

bu sırada Mısırlıların çok sayıda gemisi de battı. 18 Mayıs'ta Navarin halkı teslim olmak zorunda kaldı. İbrahim Paşa, Kolokotronis'in kumandası altındaki çeteleri dağıttı. Kalamata ve Tropolice'yi ele geçirdi. Böylece İbrahim Paşa, Nopli hariç bütün Mora Yarım adasına egemen oldu⁸⁷.

Osmanlı-Mısır donanması 1827 yılında isyanı tam yatıŐtırmak üzereyken Avrupalı Devletlerin işe karıŐmasıyla isyan yeni bir döneme girdi. Mehmet Ali Paşa'nın Mora seferi, İngiltere'nin hoşuna gitmiyordu. Mora ve Girit valiliğı kendisine verilen Mehmet Ali Paşa'nın Doğu Akdeniz'de yerleşmesi İngilizlerin çıkarlarına uygun değildi ve bu durum İngilizleri korkutuyordu. İngiltere ve Rusya, İbrahim Paşa'nın sözde zulümlerine son vermek amacıyla Sen-Petersburg'da görüşmelere başladı. Görüşmeler sonunda 4 Nisan 1827 tarihinde Sen Petersburg Protokolü imzalandı. Buna göre Yunanistan, Osmanlı Devletine vergiyle bağlı muhtar bir devlet haline gelecek ve bütün Türkler Yunanistan'dan çıkartılacaktı. Bu Protokol, bağımsız bir Yunanistan'ın kurulması yönünde atılan ilk adımdı. Protokol, Avusturya, Prusya ve Fransa'ya da bildirildi. Avusturya ve ardından Prusya Protokolü reddetti. Fransa ise, 1815 yılında kendisine karşı kurulmuş olan Kutusal Birliğı parçalamak niyetinde olduğundan Protokole katılmayı düşündüğünü bildirdi. Böylece İngiltere, Rusya ve Fransa arasında Londra'da görüşmeler başladı. Üç devlet arasında 6 Temmuz 1827 tarihinde Londra Antlaşması imzalandı. Bu antlaşmada, Osmanlı Devleti, Sen Petersburg Antlaşmasını kabul ettiği takdirde, asilerle Babıâli arasında bir mütareke yapılacağı ve Yunanistan devletinin kurulacağı; kabul etmediğı takdirde ise, Protokolü imzalayan üç devletin asilere yardım etmekten başka, Osmanlı hükümetini yola getirmek için onu baskı altında bulun-

(81) BOA, 636/31344-B, HAT
(82) BOA, 906/39723-B, HAT
(83) BOA, 926/4024-A, HAT
(84) BOA, 1140/45339, HAT
(85) F. Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 174.
(86) BOA, 942/40665-B, HAT
(87) E. Driault, *a.g.e.*, s. 191, 192.

duracakları yazmaktaydı. Osmanlı Devleti, Londra Antlaşması'nın hükümlerini iç işlerine karışma saydığından antlaşmayı kabul etmedi. Bunun üzerine İngiltere, Rusya ve Fransa, Mora'yı abluka altına alarak Navarin'i kuşattı. Üç devlet, İbrahim Paşa'ya ateşkes teklifi yaptı. Fakat İbrahim Paşa, İngiliz amirali Cardington ve müttefikler tarafından yapılan ateşkes teklifini, Padişah'tan emir almadıkça kabul edemeyeceğini bildirdi. Bunun üzerine üç ülkenin amiralleri, İbrahim Paşa'ya bir ultimatoma göndererek, Türk ve Mısır donanmalarıyla askerlerin Yunanistan'dan çıkmasını istedi. Fakat ultimatoma kabul edilmedi⁸⁸. Mısır donanmasının Navarin Limanı'na ulaşmasından bir süre sonra Fransızların ve İngilizlerin 22 savaş gemisi de Navarin'e gitti⁸⁹. İngilizler Osmanlı donanmasının hareket alanlarını kısıtlamaya başladı. Bunun üzerine Mora Valisi İbrahim Paşa ve kuvvetlerinin Çamlıca-Suluca tarafına donanmayla gitmesi emredildi. Fakat Navarin önünde 28 savaş gemisi bulunduğu ve onlarla savaşmak gerekebileceğinden donanma hareket edemedi⁹⁰. Ayrıca Navarin önündeki 28 parça İngiliz savaş gemisi, eğer Osmanlı-Mısır donanması hareket edecek olursa bunu engelleyeceklerini bildirmişti. İbrahim Paşa da, Babıâli'ye, Osmanlı donanmasının bunlarla savaşa girecek kadar güçlü olmadığını bildirdi⁹¹. Amiral Cadrington kumandasındaki İngiliz gemileri, Amiral de Rigny kumandasındaki Fransız gemileri ve kendilerine daha sonra katılan amiral Heyden kumandasındaki Rus donanması 25 Eylülde İbrahim Paşa'yla bir mütareke yaptı. Buna göre, Osmanlı Donanması Navarin'de kalacaktı. Bunun üzerine İngiliz ve Fransız donanmaları Zanta ve Milo adalarına çekilecekti⁹². Mart 1828 yılında Mora Valisi İbrahim Paşa'dan Mısır valisine gönderilen bir tezkirede, Fransız ve İngiliz savaş gemilerinin Navarin ve civarında deniz yoluyla gıda yardımı gönderilmesini engelledikleri belirtilmektedir⁹³. Bunun üzerine Osmanlı donanması Çamlıca Adası'na doğru hareket etti. Fakat Osmanlı- Mısır donanmasının bir

savaşa gücü yoktu. Temmuz 1828 tarihinde, Osmanlı Donanması, Mısır ve Tunus gemilerinin kaptanlarının ortak kararıyla imzalanıp gönderilen dilekçe bunun en açık kanıtlandır. Bu dilekçede, Navarin Limanı İngiliz gemileriyle kuşatıldığından bunun dışına çıkarak savaşa katılmaya donanmanın gücünün olmadığı belirtilmiştir⁹⁴. İngiliz, Fransız ve Rus müttefik gemileri Mora'da harekâtın kesin bir şekilde durdurulması için Amiral de Rigny'in emriyle Osmanlı-Mısır donanması yaktı. Böylece Mısır gemileriyle birlikte 57 gemi ve 6.000 denizci kaybedildi⁹⁵.

Navarin olayından sonra Mehmet Ali Paşa Mora'daki Mısır kuvvetlerini geri çekmeye karar verdi. Fakat bunu yapamadı. İngiltere, Fransa ve Rusya 19 Temmuz 1829 tarihinde, Londra'da kabul ettikleri bir protokolle Fransa'nın Mora'ya bir kuvvet çıkarmasına karar verdi. Böylece çaresiz kalan Mısır kuvvetleri ve İbrahim Paşa, 3 Ağustos'ta, Fransa'yla bir antlaşma yaparak geri çekilmek zorunda kaldı⁹⁶.

Üçüncü Bölüm: Sakız ve Adalar İsyanı

566 yılında Osmanlı hâkimiyetine giren Sakız, Adalar denizinde bulunan bir adadır. Osmanlı Devleti yönetimine girdikten sonra Sakız, Cezayir-Bahr-i Sefid Vilayeti'nin bir sancağını oluşturdu. Bu sancağa, Sakız adasından başka İpsara, Nikarya, Patnos, Arki, Lipsos, Leryos, Kalimnos ve Astropalya gibi adalar da bağlandı⁹⁷.

Sakız Adası'ndaki isyanları, Ege Denizi ve Mora Yarımadası'ndaki isyanlardan farklı düşünmemek gerekir. Rum denizcileri, gemilere farklı bayraklar çekerek gruplar halinde

(88) E. Z. Karal, *a.g.e.*, s. 116-118.

(89) BOA, 1050/43278-B, HAT

(90) BOA, 849/38071, HAT

(91) BOA, 849/38071-C, HAT

(92) Tayyip Gökbilgin, İ.A., "Navarin" md., s. 134.

(93) BOA, 1087/44248-C, HAT

(94) BOA, 849/38071-D, HAT

(95) T. Gökbilgin, *a.g.md.*, s. 134.

(96) F. Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 185.

(97) J. H. Mortmann, İ.A., "Sakız" md., s. 94.

Ege Denizi'nde dolaşıp önlerine gelen gemilere saldırmaktaydı. Aynı şekilde ayaklanma diğer adalarda da tüccar gemilerine saldırılarla başladı. Sakız Adası'ndaki olaylarda çevre adaların etkisi büyüktü. Sakızlıların isyana katılması için çevre adalardan sürekli bir kışkırtma olduğu ve bunun için adaya birçok Rum'un geldiği bilinmektedir. Özellikle Mora'daki isyan haberleri Sakızlıların bir kısmında heyecan yarattı ve bunlar "yaşasın özgürlük" sloganlarıyla ayaklanmaya destek verdi⁹⁸. Bununla birlikte 8 Mayıs 1821 tarihinde Tombasis kumandasında 25 gemiden oluşan İpsara adasına ait bir filo, Sakız Adası'na gelerek, yerli Rumları isyana zorladı⁹⁹. Böylece isyana destek vermeyen Sakızlılar da asilere katılmak zorunda kaldı. Osmanlı Devleti de, isyanlara karşı kendi imkânları doğrultusunda önlemler aldı. Sakız Adasında Rum halkın isyanı üzerine Tire, Bayındır ve Güzelhisar bölgelerinden asker toplanarak Sakız Adası'na gönderildi¹⁰⁰. İngiltere'nin İzmir Konsolosu da, Babiâli'ye İpsara Adasında Rum eşkıyanın hazırlık yapıp Sakız'a saldırmasının kuvvetli bir ihtimal olduğunu bildirmişti. Babiâli, bu ihbarı Sakız Muhafızı Vahit Paşa'ya haber vererek önlem almasını istedi¹⁰¹.

1822 yılında adalardaki milli hareketlenmenin en yoğun olduğu bir dönemde isyanlar, Osmanlı ordusunu zor durumda bırakan Sakız Adası muhafazası için Babiâli'den 5.000 asker gönderilmesi istendi. Osmanlı Devleti'nin bu kadar asker göndermeye gücü olmadığından sadece 1.000 asker gönderilebildi¹⁰². Bu dönem Sakız Adası'na yoğun bir izbandut¹⁰³ saldırısı vardı. Saldırılarıyla rahatsız eden izbandut gemileriyle savaşmak için de, Aydın ve Saruhan sancaklarından asker ve gıda yardımı istendi¹⁰⁴. İzbandutlarla şiddetli geçen savaşlarda önemli miktarda mühimmat ve barut gerekli oldu¹⁰⁵. Bu nedenle Sakız muhafazası için yakın yerlerden asker sevk edildi. Özellikle Saruhan bölgesinden toplanan askerler ve gerekli mühimmat Çeşme limanı kullanılarak Sakız'a gönderildi¹⁰⁶.

Sakız'da yalnızca yerli asiler yoktu, diğer adalardan gelen asiler tarafından da basına uğruyordu. Sisamlı asiler sık sık Sakız'a saldırıyordu. Sakız Muhafızı Vahit Paşa emrindeki kuvvetlerle bunlara karşı koyamıyordu. Bunun üzerine Aydın ve Saruhan'dan asker gönderilmek zorunda kalındı¹⁰⁷. Buna rağmen, Sakız'a çıkan 4.000 izbandut ve bunlara katılan adanın yerli Rumlarına karşı 20 gün boyunca süren savaşlar ancak donanmanın yardıma gelmesiyle bastırılabilirdi ve yakalananların başları kesildi. Ayrıca bu asilerin üzerlerinde istiklal bayrakları ele geçirildi¹⁰⁸.

1822 yılında Sakız Adası'nda şiddetli isyanlar yaşandı. Bu dönemde, asilere karşı yoğun önlemler alındı. Hatta bazen silahsız Rumlar dahi öldürüldü. Zaten eli silah tutanlar İpsara ve yakın adalara kaçıyor. Bununla birlikte Sakız savunmasında kullanılan gönüllü askerlerin gözünü ganimet bürümüşü ve talana giriştiklerinden bunların yerine daimi askerlere ihtiyaç vardı¹⁰⁹. Bu nedenle Sakız Adasında kargaşa sona erdikten sonra herhangi bir düzensizliğe yol açmamasına izin verilmedi. Ayrıca Aydın ve Saruhan sancaklarından gelen 10.000 asker terhis edilerek düzen sağlanmaya çalışıldı¹¹⁰. Bu arada Sakız Muhafızı Abdi Paşa'ya gönderilen hükümlerle, İsyana ve firar eden Rumların Kıbrıs Adası'nda ve Çeşme'de bulunan "emval ve emlaklerine" el konulması istendi¹¹¹.

İsyanlar Sakız Adası'yla sınırlı kalmadı. Sakız'da ayaklananlar diğer adalara geçmeye hazırlanmaktaydı. Ağustos 1822'de,

(98) Filiz Yaşar, *Yunan Bağımsızlık Savaşı'nda Sakız Adası*, Ankara 2005, Phonix Yayınevi, s. 52, 54.

(99) J. H. Mordtmann, İ.A., "Sakız" md., s. 96.

(100) BOA, 1205/53967, C. AS.

(101) BOA, 867/38587-A, HAT

(102) BOA, 865/38554-C, HAT

(103) İzbandut: Osmanlı belgelerinde geçen Rum deniz eşkıyasının adıdır.

(104) BOA, 657/32109, HAT

(105) BOA, 877/38834, HAT

(106) BOA, 929/40305-H, HAT

(107) BOA, 929/40305-K, HAT

(108) BOA, 925/40198, HAT

(109) BOA, 933/40417, HAT

(110) BOA, 1027/45033, C. AS.

(111) BOA, 83/3832, C. ML.

Sakız Adasını kuşatan asiler, Midilli Adasına da saldırma niyetindeydi¹¹². Bunun yanı sıra İngiltere'nin İzmir konsolosu da İpsara Adasında bazı izbandut gemilerinin toplanarak Sisam'dan alacakları eşkiyayla Sakız'a saldıraabileceklerini bir yazı ile Babıâli'ye bildirdi¹¹³. Kolori Adası'ndan da 2.500 kadar Rum, gemileriyle Eskiroz ve Sakız adasına giderek orada taşkınlık ve eşkiyalık yaptı¹¹⁴.

İsyanlar sırasında birçok kişi Sakız'dan firar etti. Bununla birlikte, Sakız adasından Değirmenli, Şire, Nakşe ve diğer adalara firar eden erkek, kadın ve çocuk birçok kişi Babıâli'den af istedi. Babıâli, bunlar af istedikleri için memleketlerinde oturmalarına izin verdi¹¹⁵. Bu durum bile tek başına Osmanlı Devleti'nin iyi niyetini göstermeye yeterlidir. Zira Rumlar önlerine çıkan Müslüman Türk ya da diğer gayrimüslim milletleri ayırım yapmadan katletmiştir.

Rumların ayaklanmaları, doğrudan doğruya milliyetçi ayaklanmalardı ve asiler birbirleri ile çok güçlü bir iletişim içinde çalışıyorlardı. Mora Yarımadası'nda Çamlıca halkının gemi hazırlığı ve isyan ettiği, serbesti istedikleri ve Sakız, İpsara ve Bülbülce adaları Rum halkının da aynı fikirde oldukları hakkındaki bilgileri Akdeniz'de bulunan Avusturya Kumandanının, İstanbul'daki Avusturya Elçisine bildirmesi Avrupalı devletlerin gözlerinin Rumların üzerinde olduğunu göstermektedir¹¹⁶.

Osmanlı yönetimi Sakız'daki isyanları bastırmada yetersiz kaldığından caydırıcı bir önlem olarak Sakız Metropoliti başta olmak üzere din adamlarını, kocabaşları ve önde gelen tacirleri rehin olarak tutukladı. Halkın isyana destek vermesine karşı bir gözdağı olan rehin alma eylemi, Sakızlı Rumların dışarıdan gelenlerin öncülüğünde ayaklanmasını engelleyemedi. Hatta Ortodoks Rum isyancılar, Müslümanlara olduğu kadar oradaki Katolik Rumlara da saldırdı, yağma ve talan yaptı¹¹⁷. Sakız Adası Muhafızı Vahit Paşa adayı savunmada yetersiz kaldı ve yaklaşık 40

günlük bir savunmadan sonra, ancak Kaptan Ali Paşa'nın deniz birlikleriyle yardıma gelmesi üzerine asi Rumları bozguna uğrattı¹¹⁸. Bununla birlikte Sakız ve Çeşme'de isyan etmelerinden dolayı idam edilen ve kaçan Rumların emlak ve emvallerine el konuldu¹¹⁹.

Sakız Adası'nda 80.000 Hıristiyan'a karşılık yaklaşık 1.000 Müslüman yaşamaktaydı¹²⁰. Matthew Smith Anderson'a göre, Osmanlı Devleti Nisan 1822 tarihinde 20.000'den fazla Sakızlı Rum'u öldürdü ve bütün Avrupa'yı şoka soktu¹²¹. Hatta Sakız isyanı sırasında ölenler Avrupa'da "Sakız Katliamı" olarak adlandırıldı. Bununla birlikte Victor Hugo, "Yunanlı Çocuk" adlı şiirinde¹²²:

*Türkler geçti oradan. / Her şey harabe ve
ardında yas. / Şarap adası Sakız, şimdi bir kayalık
yalnızca*

şeklinde Avrupa'ya seslenirken, Sakız isyanları Delacroix'nın yağlı boya tablosuna esin kaynağı oldu. Böylece Avrupa'da bir propaganda malzemesi olan bu olaylar, Rum isyanını Avrupa sorunu haline gelmesine neden oldu¹²³.

Mora ve Eğriboz'dan sonra Çamlıca ve Suluca gibi bazı Rum adalarında da isyan hareketleri görüldü. Bunların büyük ticaret gemileri olduğu için hepsi korsan kılığında vurgunculuk yapıp Müslüman gemilerine saldırdı ve Akdeniz'deki güvenliği bitirdi¹²⁴. Bunun dışında Ege adalarında, özellikle Mora Yarımadası'nın doğusunda bulunan Kiklat Adaları'nda ve Anadolu'nun batısında yer alan Doğu Sporad Adaları yani Midilli ve Sisam adalarıyla Güney Sporadlar veya Oniki

(112) BOA, 924/40165, HAT

(113) BOA, 847/38031, HAT

(114) BOA, 842/37878-T, HAT

(115) BOA, 874/38781-F, HAT

(116) BOA, 279/16500, HAT

(117) S. Kutlu, *a.g.e.*, s. 53.

(118) M. Nuri Paşa, *a.g.e.*, s. 253.

(119) BOA, 212/8734, C. ML.

(120) A. Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C. 6, s. 2846.

(121) M. S. Anderson, *a.g.e.*, s. 74.

(122) F. Yaşar, *a.g.e.*, s. 251.

(123) G. Castellán, *a.g.e.*, s. 272.

(124) A. Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C. 6, s. 2767 vd.

Ada olarak bilinen adalarda da ayaklanmalar çıktı. Mora'daki durumu alışılmış bir durum olarak gören Babıâli, Midilli, Sisam ve Sakız adalarında çıkan ayaklanmalardan sonra olayları ciddiye almak zorunda kaldı¹²⁵. Zira adalardaki Rumlar rahat durmayarak, Batı Anadolu kıyılarındaki yerleşim yerlerine de saldırıyordu. Özellikle İpsara ve Sakız Rumları birleşerek Kuşadası'na saldırıyı planladı. Fakat bu durum önceden Sisam Muhafızı Yusuf Paşa tarafından Babıâli'ye bildirildi ve gerekli önlemler alındı¹²⁶. Yine asiler, Sakız Adası'na bağlı Çeşme kasabasına saldırdı, fakat buraların muhafazası için sahillere yerleşen muhafızlar, Ovacık köyünü basan Rumları yenilgiye uğrattı¹²⁷. Ancak bundan sonra da çeşitli adalardan gelen Rum asiler, Çeşme'yi basmaya devam etti.

Sisam Adası, isyanların yoğun olduğu yıllarda asiler için önemli bir merkezdi. Özellikle Sisam adasından, Sakız ve diğer adalara asiler gitmekteydi¹²⁸. Ağustos 1823'te, Sisam Adasından hareket eden Preme Trate kayıkları ile Bırık ve Martiko diye anılan gemilerle Rumlar, Çeşme'ye saldırıyı planladı, fakat buna cesaret edemeyerek on saat uzaklıkta bulunan başka bir köyü bastılar¹²⁹. Yine Eylül 1823 tarihinde, Çeşme civarında İpseli köyünü Sisam'dan gelen Rumlar bastı ve halktan birçok kişiyi öldürdü¹³⁰.

İmroz ve Semendirek adalarına gelince, İmroz adasında asiler ada halkı ile işbirliği yapamadığı için adanın savunması kolay oldu. Böylece asilerin bir kısmı öldürüldü, bir kısmı da esir alındı. Semendirek'te ise durum daha farklı gelişti ve ada halkı eşkiyayla birleşerek isyana katıldı¹³¹.

Osmanlı Devleti, böylesine geniş çaplı bir isyan hareketinin bastırılması için yeterli hazırlığa sahip değildi. Adalar Rumları, özellikle Çamlıca, Suluca ve İpsara adalarına ait eşkiya gemilerinin Ege ve Akdeniz'deki faaliyetleri, deniz yoluyla yapılacak yardımı imkânsız kılıyordu. Karadeniz'de de bir hareketlenme ihtimali de, donanmanın tamamı-

nın Akdeniz'e gönderilmesini engelliyordu¹³². İpsara Adası'nın Rum asileri, donanmayı işgal etmek ve parçalamak niyetiyle, Selanik ve çevresine saldırdı. Ayrıca Sisam Adası da saldırılardan kurtulmak istiyordu¹³³. Rum asiler, Selanik ve Kesendire sahillerine saldırmak için ufak gemiler kullandı¹³⁴. Bu arada İngiltere'den Zante Adasındaki Rum asilere yüklü paralar gönderiliyordu¹³⁵. Fakat bu yardımlar daha sonra İngiltere tarafından inkâr edildi ve İngiltere hükümeti, Babıâli'ye Rum asilere yardım edilmediğini bildirdikten sonra, Korfu Generaline, Çamlıcalılara borç para verilmesi ve tarafsız bir siyaset izlemesi hakkında bir de emir gönderdi¹³⁶. Bununla birlikte, İngiltere'nin Rumlara yardımları inkâr edilemez bir gerçektir. Rum isyanları bastırılırken asilerin ev, kule ve değirmenleri de zarar görmüştü. Böylece isyan sırasında kaçan asiler, Küçük Klamo Adası'nda İngiltere himayesine girdi. Bununla birlikte Babıâli de, Valto nahiyesinde itaat eden 90 aileyi Narde kazasına yerleştirdi¹³⁷. Osmanlı Devleti, isyana rağmen Rum halkına karşı oldukça iyi niyetli davrandı ve içinde bulunulan durumun devam etmemesi için elinden gelineni yaptı. Nitekim Osmanlı yönetiminin iyi niyetinin farkında olan ve bundan yararlanmak isteyen Sakız kocabaşları 1824 yılında, Sakız reayasının ellerinden alınan emlaklarının iade edilmesini, borçlarının silinmesini ve vergilerin şartlara göre yeniden düzenlenmesini istedi¹³⁸. Bu sırada Osmanlı Devleti'nin isyanları bastırmak için mücadelesi devam ediyordu. Vasil Adası, ele geçirildi ve buradaki 1.500 kadar asi denize atlayarak boğuldu. Asilerin bir

(125) S. Kutlu, *a.g.e.*, s. 52.

(126) BOA, 480/37842-A, HAT

(127) BOA, 869/38673, HAT

(128) BOA, 879/38915, HAT

(129) BOA, 840/37842, HAT

(130) BOA, 875/38789-P, HAT

(131) Mübahat Kütükoğlu, "Yunan İsyanı Sırasında Anadolu ve Adalar Rumlarının Tutumları ve Sonuçları", III. *Askeri Tarih Semineri, Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri*, Atase Yayınları, Ankara 1986, s. 135.

(132) M. Kütükoğlu, *a.g.m.*, s. 133.

(133) BOA, 926/40254-A, HAT

(134) BOA, 872/38766-A, HAT

(135) BOA, 874/38785-B, HAT

(136) BOA, 871/38730, HAT

(137) BOA, 839/37813, HAT

(138) BOA, 1085/44170, HAT

kısmı öldürüldü, bir kısmı da kaçtı. Bu sırada Rumeli Valisi de Andalikoz Adası'nı kuşatarak isyanı kontrol altına aldı¹³⁹.

İsyanları bastırmak için Sakız Kalesi ve Yunda Adası ile Ayazmend sahillerine İstanbul ve Akdeniz Boğazı'ndan top ve cephaneye gönderildi¹⁴⁰. Fakat Osmanlı Donanması, genişleyen isyan hareketini bastırmak için yeterli değildi. II. Mahmut isyanları durdurmak için Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'dan donanma ve asker istedi. 16 Kanunu sani 1824 tarihli bir fermanla bu memuriyeti Mehmet Ali Paşa'ya verdi. Ayrıca Mehmet Ali Paşa'ya Mora ve Kandiye valiliklerini de söz verdi. 1824 Temmuz ayında Mısır askeri, 16.000 piyade ile 800 beygir ve birçok kıta top ile İskenderiye'de 60 gemiye bindirildi. İbrahim Paşa, önce Rodos'tan geçti, fakat adaya çıkamadı. Sisam ve Siklad ve Nakos adalarında asilerle savaştı, fakat başarı gösteremedi. Bunun üzerine İbrahim Paşa ve Mısır askeri kışı geçirmek üzere Kandiye'ye geçti. Rumlarla savaşmak için hazırlık döneminden sonra İbrahim Paşa, Girit'e, oradan da 26 Şubat 1825 tarihinde de Modon'a geçti. Rum isyanlarının en şiddetli olduğu 1825 ve 1826 yıllarında İbrahim Paşa Rumları bastırmayı başardı¹⁴¹.

Ortodoks Rumlar saldırıları sırasında sadece Müslüman Türklere değil, adalardaki Katoliklere ve diğer milletlere de zarar veriyordu. Bu da isyanların etnik ve dini olduğunu göstermektedir. Örneğin Şire Adası'nda bulunan Latin Cemaat Rum eşkıyasından rahatsız olarak, sık sık Babıâli'ye şikâyetle bulundu¹⁴². Bununla birlikte, Şire Adasındaki Latin reayası Rum asilerin arasından gösterilmekten şikâyetçi olduklarını Papa'ya mektup yazarak bildirdi¹⁴³.

Rum Patrikhanesi, Osmanlı Devleti ve asiler tarafından bir aracı olarak kullanılmıştır. 1828 yılında Rum Patrikhanesi'nin Babıâli'ye başvurarak isyana katılan, fakat pişman olan Rumların af edilmesi üzerine Rodos'taki Rumlar affedildi¹⁴⁴. Osmanlı Devleti, isyana

katılanları af ederek toplumsal barışı ve huzuru sağlamak istiyordu.

Dördüncü Bölüm: Avrupalı Devletlerin Yunanistan'a Karşı Tutumu ve Yunanistan'ın Bağımsızlığı

Avrupalı devletler, 19. yüzyıl boyunca dış politikalarını Osmanlı Devleti'ni parçalama ve bundan pay kapma planları üzerine kurdu. Bu nedenle siyasi tavırları sık sık değişerek kaygan bir zemin üzerinde şekillendi. Rumların ulusal devletlerini kurmaları da Avrupalı Devletlerin çıkar çatışmalarını bir sonucu olarak ortaya çıktı

Rum meselesi konusunda Avrupalı Devletler, hiçbir zaman aynı fikirde olmadı. Sadece çıkarları etrafında birleştiler. Rus Çarı I. Aleksander, isyan çıktığında, Avrupalı devletlere işbirliği yapmayı önerdi. Hatta Çar I. Aleksander, 19 Temmuz 1821 tarihinde Fransız Büyükelçi Ferronnays'a şunları söyledi¹⁴⁵: *"Cebelitarık Boğazı'ndan Çanakkale Boğazı'na kadar savaş açınız, işinize uygun gelen şeyi yapınız ve Rusya'nın yalnız desteğini değil, yardımına bile samimi olarak inanınız. Türklerin pek uzaklara sürülmesi ve devletler nezdinde ittifak kurulması yeterlidir. Bugün Fransa'nın Rusya gibi bir müttefike ihtiyacı vardır. Fransa ve Rusya müttefik olarak birbirlerini meramını anlayabilir"*.

Rumların ayaklanmaya başladığı dönemde, Avrupa liderleri, Mayıs 1821 tarihinde Laibach'ta bir konferans düzenledi. Amaçları Fransız Devrimi'nin etkilerini azaltmaktı¹⁴⁶. Laibach'ta Rumların ayaklanması sadece Ruslar tarafından iyi karşılandı, diğer devletler ayaklanmaya karşı çıktı. Özellikle Avusturya, o dönemde Rum isyanlarına karşıydı. 19. yüzyıla damgasını vuran Avusturya

(139) BOA, 900/39554, HAT

(140) BOA, 282/11717, C. AS.

(141) E. Driault, *a.g.e.*, s. 190, 191.

(142) BOA, 192/9564, C. DH.

(143) BOA, 856/38236, HAT

(144) BOA, 839/37820, HAT

(145) E. Driault, *a.g.e.*, s. 150.

(146) K. Sadi, *a.g.e.*, s. 22.

Başbakanı Metternich, meşru bir düzene karşı olan her türlü isyana karşı çıkıyordu. Fakat Avrupa'ya, Metternich Sistemi'nden bir yılgınlık gelmişti. Ayrıca Rus Çarı I. Nikola, Avusturya'nın önderliğini istemiyordu¹⁴⁷.

1821 yılında Rumların ayaklanmasına kadar, Osmanlı Devleti, İngiliz Dışişleri Bakanlığının ve kamuoyunun dikkatini fazla çekmiyordu. 1823 yılında Lord Byron'un Mora'ya gidişi, İngiltere'de Rumlara karşı duyulan sempatiyi arttırdı. Lord Byron, bütün ülkelerin liberalleri arasında güçlü bir isimdi. Kutsal İttifak'ın Avusturya, Prusya ve Rusya'daki liberallere olan nefret onları bir araya gelmesini sağladı. Byron, bir milliyetçi ve romantikti. Ayrıca eski muhafazakârların ağır yönetimine ve Dışişleri Bakanı Castlereagh'in siyasetine karşı çıkan biriydi¹⁴⁸. 1822 yılında İngiltere Dışişleri Bakanı Castlereagh, Kutsal İttifak'tan ayrıldı. Özellikle Avusturya ve Rusya'nın istikrarı sağlamak için gerektiği zaman başka ülkelerin iç işlerine karışma hakkına sahip oldukları iddiasına katılmıyordu. Yunanistan'a müdahale için herhangi bir uluslararası antlaşma, İngiltere ve Kutsal İttifak arasında yeni bir bağ kuracaktı. İngiltere bu tür bağ istemiyordu. Avusturya Başbakanı Metternich ise, Rumların bağımsızlığından yana değildi. Metternich için Rumlar, "meşru hükümdarlarına karşı isyan ederek, Osmanlı İmparatorluğu'nda büyük ölçekli Rus müdahalesinin yolunu açan, yarı barbar insanlardı". Bu durum Avrupa'nın zor şartlar altında kurulmuş barış ve birliğini bozabilir ve hatta Avusturya-Rusya arasında ciddi sorunlara yol açabilirdi¹⁴⁹. Fakat Kutsal İttifak'ın en önemli üyesi olan Metternich, artık nüfuzunu kaybetmeye başlamıştı. Avusturya askeri kötü bir dönem geçiriyordu. Buna karşın, Kutsal İttifak'ın düşmanı İngiliz diplomatı George Canning, başbakan oldu ve İngiliz dış politikası yeniden şekillendi. Bu yeni İngiliz politikasıyla Rumların şansı açıldı. Ayrıca Canning yeni dış politikası gereği Rusların, Rumların yanında yer almasını ve nüfuz alanlarını genişletmelerini engellemek isti-

yordu. Bunun üzerine bir İngiliz-Rus rekabeti başladı. Bu rekabet, Hıristiyanlığı himaye adı altında gelişti¹⁵⁰.

Rum isyanı çıktığında Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki ilişkiler oldukça gergindi. İsyancılar iki ülke arasında yeni ve önemli bir çatışma kaynağı oldu. 1821 yılından önce Rusya'nın ekonomik yaşamındaki en önemli gelişme, Güney Rusya'nın yerleşime yeni açılan Kara Topraklar bölgesinden Batı Avrupa'ya hububat ihracatının hızla büyümesiydi. Yeni liman Odessa'da yoğunlaşan bu ticaret, birçoğu Osmanlı Devleti bayrağı taşıyan Rum gemileriyle yürütülüyordu. Mora Yarımadası'nda isyan çıkması, Osmanlı Devleti'nin Rum ticaretini yok etmesine ve bu gemilerin Boğaz'dan geçmesini yasaklamasına yol açtı. Hepsinden de önemlisi, 1821 Mayıs'ında ve bir sonraki yıl boyunca Babıâli, eski bir hakkı öne sürerek İstanbul'un gıda ihtiyacı için Boğazlardan geçen yabancı gemilerin gıda yüküne el koyabileceğini ilan etti. Bu uygulamalar, büyük güçlerin ve özellikle Rusya'nın şiddetli protestolarına neden oldu. Osmanlı Devleti'nin Boğazlardan geçiş için ferman vermemesi de duyulan rahatsızlığı arttırdı. Nisan 1823 tarihinde II. Mahmut'un, Rusların, Rum gemilerini kullanmasını yasaklama girişimi gerginliği iyice arttırdı¹⁵¹.

İngiltere'ye gelince, İngiltere'nin çıkarları öncelikle ticaret üzerine kurulmuştu. Kuzey Amerika'da İngiltere'nin yenilgisi, İngiliz tacirlerin gözlerini Hindistan'a ve Doğu Akdeniz'e dikmesine neden oldu. Böylece Mısır, İngiliz çıkarlarının merkezi konumuna geldi. Mısır'ın stratejik konumu İngiltere için çok önemliydi. Mısır, İngiltere'den Hindistan'a giden en kısa yolun geçiş noktasıydı. Bununla birlikte Mısır Fransız kontrolünde olursa, İngiltere'nin Doğu'daki varlığı tehlikeye girecekti. İngiltere, Akdeniz'de zayıftı. Minorca'yı kaybettikten sonra 1800'de Mal-

(147) W. Sloane, *a.g.e.*, s. 91.

(148) Philip Graves, *İngilizler ve Türkler*, Ankara 1999, 21. Yüzyıl Yayınları, s. 2.

(149) M. S. Anderson, *a.g.e.*, s. 78.

(150) K. Sadi, *a.g.e.*, s. 26.

(151) M. S. Anderson, *a.g.e.*, s. 79, 80.

ta'yı işgal edene kadar Cebelitarık Boğazı'nın doğusunda bir üssü dahi yoktu¹⁵².

Fransa Akdeniz'de güç odağı olmak istiyordu. Rumlar arasında Fransız taraftarı oldukça fazlaydı. Ayrıca Mehmet Ali Paşa'yla ve Mısır'la yakın ilişkileri vardı. Buna rağmen, 1821 yılında Doğu'da uluslararası bir kriz için hiçbir ülke hazır değildi. İngilizler, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunmasından yanaydı. Avusturya Başbakanı Metternich de, her türlü isyana karşıydı. Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunmasını istiyordu. Ona göre, ayaklanma meşru bir yönetime karşı açık bir isyan tehdidiydi ve İtalya, Almanya ve İspanya'daki muhafazakâr kralların bastırmaya çalıştığı hareketlere eş değerd. Rum isyanları, Rus müdahalesinin yolunu açmıştı. Bu durum Kutsal İttifak'a zarar verecek bir meselenin ortaya çıkmasına neden olabilirdi. İsyana karşı Rus tepkisi de iki türlüydü. Çar I. Aleksander, derin bir muhafazakârlık dönemindeydi ve Balkanlarda büyük devletlerin kurulmasını istemiyordu. Bununla birlikte Rusya, Babıâli ile Eflâk ve Buğdan'ın yönetimine ve Ortodoks Hıristiyanlara karşı sorumluluklara dair antlaşmalar imzalamıştı. Babıâli'nin aldığı tedbirler Rusya'nın ticaretine engel oluyordu. Rusya'nın Avrupa'ya olan hububat ticaretinin büyük bir kısmı Rus bayraklı Rum gemileriyle yapıyordu. İsyancılar, denizleri güvensiz hale getirdi. Ayrıca Osmanlı Devleti, Rus gemilerini Boğazlara girişine de izin vermiyordu¹⁵³. Bununla birlikte I. Aleksander, Avusturya Başbakanı Metternich'in etkisinden savaştan çekiniyordu. Her şeye rağmen Rusya, Balkan devletlerini kendi kontrolünde küçük devletlere bölmek de istiyordu¹⁵⁴.

Ocak 1824 tarihinde, I. Aleksander, Eflâk-Buğdan ile aynı statünün verileceği bir Yunanistan Devleti'nin kurulmasını öneren bir planı Avrupa devletlerine gönderdi. Fakat bu fikir, Avrupalıların çok fazla ilgisini çekmedi. Özellikle İngiltere, planı Rus nüfuzunun Balkanların diğer bölgelerine yayılması olarak gördü. Buna rağmen, Yunanistan'ın

kontrolü Rusya'nın öncelikli amacı değildi. Rusya, Eflâk-Buğdan, Sırbistan ve Kafkasya'daki olaylarla daha çok ilgileniyordu. Ekim 1826 tarihinde, Osmanlı Devleti ve Rusya arasında Akkırman Antlaşması imzalandı. Bu antlaşmada, Balkan devletleri için en önemli madde, Eflâk-Buğdan ve Sırbistan'ın durumunu düzenleyen maddeydi. Bu maddeyle Rusya, üç eyalet üzerinde koruyuculuk hakkı elde etti¹⁵⁵.

George Canning, Balkanlar, Mısır veya deniz ulaşımı hatları gibi konularda "Doğu Sorunu"nu bütün yönleri ile ele alan ilk Dışişleri Bakanıydı. İngilizlerin büyük kısmı gibi o da Antik Yunan'a sempati duyuyordu. Kendi dönemiyle birlikte yeni bir İngiliz dış politikası izleyen Canning, 1823 yılında Rumları savaşçı olarak niteledi. Metternich, bu durumu protesto etse de, Metternich'in protestolarını Rumları ya savaşçı, ya da korsan olarak kabul edebileceğini söyleyerek karşıladı. Canning, bir yandan Rumların milliyetlerini iddia ve ispat girişimini, diğer taraftan da Rus entrikalarının ortaya çıkardığı problemleri birbirinden ayırmak için büyük çaba harcadı. Ayrıca Canning, asilerle anlaşmak üzere Türkleri ikna etmeye çalıştı. Sultan II. Mahmut asilerle anlaşmayı kabul etmeyince Canning, bu sefer de Ruslara yöneldi ve Rusların önünü kesmeyle uğraştı. 4 Nisan 1826 tarihinde, Canning'in Petersburg'daki temsilcisi, Rus hükümetiyle Sen Petersburg Protokolü'nü imzaladı. Protokol, İngiltere'nin Osmanlı Devleti ve Rumlar arasında aracılık yapacağını taahhüt ediyordu. Eğer, Sultan bu protokolü kabul etmezse, iki devlet baskı uygulayacaktı. Ayrıca Canning, bu baskıda silahlı gücün de kullanılabileceğini belirtmekteydi. Bununla birlikte her iki devlet, Osmanlı Devleti'nden herhangi bir toprak ve ticari menfaat talebinde bulunmacağına dair birbirlerine teminat verdi¹⁵⁶. Bu

(152) P. Graves, *a.g.e.*, s. 1.

(153) B. Jelavich, *a.g.e.*, s. 248.

(154) H. W. V. Temperley, "The Independence of Greece", *The Cambridge History of British Foreign Policy, 1815-1866*, Volume 2, Cambridge 1923, s. 87, 88.

(155) B. Jelavich, *a.g.e.*, s. 249, 251.

(156) P. Graves, *a.g.e.*, s. 2, 3.

Protokol'ün kararları Fransa, Avusturya ve Prusya'ya da bildirildi. Fransa, Protokolü kabul ederken, Avusturya ve Prusya reddetti. Osmanlı Devleti'nin, bu Protokolün kararlarını reddetmesi üzerine, 20 Ekim 1827 tarihinde İngiltere, Fransa ve Rusya donanmaları tarafından, Navarin'de Osmanlı-Mısır donanması yakıldı. Fakat yeni kurulacak Yunan devleti üzerinde bu üç devlet arasında bir görüş birliği yoktu. Böylece Yunanistan'ın kurulması ve sınırları konusunda yeni planlar devreye girdi. İngiltere'nin yeni Dışişleri Bakanı Duntley'e göre, yeni kurulacak olan Yunan Devleti'nin sınırları Mora'nın dışına çıkmamalıydı. Bu nedenle Duntley, Fransa'ya bir teklifte bulundu. Bu teklife göre, yeni devlet Mora'nın dışına çıkmayacak ve vergi bakımından Osmanlı Devleti'ne bağlı bulunacaktı. Ancak Fransa bu teklife olumlu bakmadı. Fransa, Atina'nın da yeni devletin sınırları içinde kalmasını istiyordu. Rusya ise, Epir, Girit ve Güney Makedonya'nın da bu sınırlara eklenmesinden yanaydı. Rusya'ya göre Girit, Rumların eline geçtiği takdirde, İngiliz donanmasından gelecek tehlike de uzaklaşacaktı ve İngiltere, Girit'i bir üs olarak kullanamayacaktı¹⁵⁷. Metternich ise, Navarin Savaşı'nın Rum ve Rus lehindeki bütün sonuçlarını önlemek için elinden geleni yaptı. Metternich, Babıâli'ye Mora'ya idarî muhtariyet vermenin Osmanlı Devleti'nin yararına olduğunu söyledi. Aynı zamanda İngiltere'ye de, Yunanistan'ın İsviçre gibi bir "kanton sistemi" ile yönetilmesini ve bütün devletçiklerin Osmanlı Devleti'ne bağlı olmasını teklif etti¹⁵⁸. Fakat Osmanlı Devleti, Navarin'de yaşanan olaydan sonra tepkisini göstermek için, Rusya'yla yapılan Akkirman Antlaşması'nı iptal etti ve Boğazları Rus gemilerine kapadı. Bunun üzerine Rusya, Osmanlı Devleti'ne savaş açtı. Rusya bir yandan Osmanlı topraklarında ilerlerken, diğer taraftan da, Osmanlı Devleti'ni uluslararası bir ortamda paylaşma planlarını gündeme getirdi. Rus orduları Edirne'de beklerken Rusya'nın Paris Büyükelçisi Kont Pozzo di Borgo, "Doğu Sorunu"nun Ruslar tarafından çözümünü

içeren bir planı Fransız hükümetine sundu. Buna göre, Rusya Boğazları işgal edecek, Akdeniz ve Karadeniz'de kontrolü sağlayacaktı. İstanbul "serbest bir şehir" olacaktı. Türkiye'nin Avrupa vilayetlerindeki durumu ise, büyük devletlerin katılacağı bir konferansta ele alınacaktı. Fakat bu plan Avusturya, Fransa ve İngiltere tarafından kabul edilmedi¹⁵⁹.

İngiltere, Fransa ve Rusya 16 Kasım 1828 tarihinde Londra'da imzaladıkları bir Protokolle, Mora Yarımadası'yla kıyıdaki adaları ve Kiklad Adalarını kendi himayelerine aldı. 22 Mart 1829 tarihinde, Londra'da bir protokol daha imzalandı. Bu protokolle birlikte bağımsız Yunanistan kuruldu. Yunanistan'ın Osmanlı Devleti'ne bağlılığı ise, yılda ödeyeceği 1,5 milyon kuruşla sınırlandırıldı. Yunanistan bir krallık olacak ve başına bir Hıristiyan Prens getirilecekti. Fakat bu Prens, İngiltere, Fransa ve Rusya'nın hükümdar ailelerinden herhangi birine üye olmayacaktı. Böylece Yunanistan'ın kuzey sınırları, Doğu'da Volvo Körfezi ile Batı'da Arta Körfezi arasında çizilen bir çizgi oldu. Protokol imzalandığında bu sınırları ne Yunanistan, ne de Osmanlı Devleti kabul etti. Yunanistan topraklarını çok küçük bulurken, Osmanlı Devleti de, verilen toprakları çok büyük buldu¹⁶⁰. Fakat Osmanlı Devleti, Rusların ilerleyip Edirne önlerine gelmesi üzerine, 14 Eylül 1829 tarihinde bir antlaşma imzalamak zorunda kaldı. Buna göre, Babıâli, Anadolu'daki bazı toprakları Ruslara bırakıyor, Eflâk'taki kısmi istihkâmını yıkıyor ve uluslararası Londra Protokolü'nün Yunanistan'a ilişkin kararını kabul ediyordu¹⁶¹. Böylece Osmanlı Devleti, 1829 Edirne Antlaşması'yla Akkirman Antlaşmasının şartlarını tekrar onaylandı ve Yunanistan'ın özerk statüsünü kabul etti. Bundan sonra İngiltere, Fransa ve Rusya arasında 3 Şubat 1830 tarihinde,

(157) Kerim Sadi, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Dağılıma Devri ve Tarihi Maddencilik*, İstanbul 1962, Doğan Yayınları, s. 35, 36.

(158) K. Sadi, *a.g.e.*, s. 34 vd.

(159) S. Kocabaş, *Tarîhte ve Günümüzde Türkiye'yi Parçalama ve Paylaşma Planları*, s. 105.

(160) F. Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 185.

(161) W. Sloane, *a.g.e.*, s. 91.

Londra Protokolü imzalandı. Londra Protokolü "Modern Yunan" ulusunun kurulmasındaki en önemli antlaşmaydı. Bu Protokolle Rusya, İngiltere ve Fransa Yunanistan'ın sınır ve yönetim şeklini belirledi. Özellikle İngiltere'nin ısrarlarıyla devletin özerk değil, bağımsız olmasına karar verildi. İngilizler, Atina ile İstanbul'un ilişkilerinin tamamen koparılmasını, Yunanistan'ı Rus kontrolünden uzaklaşacak bir yol olarak görüyordu. Ruslar özerk bir yönetim tercih etse de, bu durumu kabul etmek zorunda kaldı. Yine İngilizler, Rus nüfuzu kaygılarından dolayı yeni devletin büyüklüğünü olabildiğince sınırlamaya çalıştı. Bununla beraber bu üç devlet kendilerini garantör ilan etti. Böylece Yunan Devleti, Osmanlı Devleti'ndeki Rum nüfusunun 1/4'ü kadar olan 800.000 kişilik bir nüfusla kuruldu¹⁶². Buna göre, Yunanistan'ın Kuzey sınırı, Volo-Arta çizgisinin epey güneyine indirilerek, sınır Lamia Körfezi-Sperchios-Aspropotama çizgisi oldu. 3 Şubat 1830 tarihinde imzalanan ikinci bir Protokolle, Yunan Krallığına Saxe-Cobourg ailesinden Prens Leopold'ün getirilmesine karar verildi. Bu karar aynı gün Prens Leopold'a bildirildi. Fakat Prens, 12 Şubatta verdiği cevapta, Yunan Krallığını kabul edebilmesi için Yunanistan'ın kuzey sınırlarının genişletilmesini ve bazı adaların da Yunanistan'a verilmesini ve Yunanistan'ın dış saldırılara karşı garanti altına alınmasını istedi. Garantör devletler bu istekleri kabul etmeyince, Leopold da Yunanistan Krallığını kabul etmedi¹⁶³. Bu sırada Yunanistan'da bir iç savaş yaşanıyor. Amiral Miaulis, kendi ülkesinin donanmasını yok ederken, Kapodistriyas, Nauplia'da kendi yurttaşlarınca öldürüldü. Bundan sonra 13 Şubat 1832 tarihinde Londra Konferansı'nda, Yunanistan irsî bir monarşi ilan edildi ve Yunan hayranı olan Kral I. Lewis'in oğlu Bavyalı Otto, Yunanistan tahtına geçirildi¹⁶⁴.

Fransa, İngiltere ve Rusya her ne kadar Yunan hayranı olsalar da Yunanistan'a müdahalelerinde hiçbir şekilde Yunan hay-

ranlığı duygusu etkili olmamıştı. Gerçekte her zaman kendi çıkarlarını gözetiyorlardı. Yunanistan'ın sınırlarının çizilmesi üç devlet arasında yine bir takım tartışmalara yol açtı. Yunanistan sınırları ne kadar denizle çevrilirse İngiltere'nin çıkarlarına o kadar uygundu. Bu nedenle İngiltere, Osmanlı Devleti ile görüşerek 21 Temmuz 1832 tarihinde Kalender Köşk Antlaşmasını imzalattı¹⁶⁵. Böylece Yunanistan'ın kuzey sınırını tekrar Doğuda Volo ile Batıda Arta çizgisi oldu. Yine aynı gün imzalanan bir protokolle Osmanlı Devleti, Yunanistan'ın kendi iç güvenliğinin gerektirdiği kadar silahlı kuvvete sahip olmasını ve Osmanlı Devleti'nin savaş halinde olduğu devletlerle işbirliği yapmamasını istemiş ise de, Avrupalı devletler bu istekleri Yunanistan'ın bağımsızlığına aykırı gördükleri için kabul etmedi¹⁶⁶.

Sonuç

Fransız Devrimi'nin ardından yayılan milliyetçi fikir hareketleri Osmanlı Devleti'ni de etkilemiştir. Osmanlı Devleti, 19. yüzyıla kadar birçok din ve mezhebi bir arada tutarken, artık bu özelliğini kaybetmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti içinde yaşayan etnik gruplar, 18. yüzyıl sonundan itibaren ayrılıkçı faaliyetlerle müstakil birer millet olma çabası içine girmiştir.

Osmanlı Devleti'nde yaşayan azınlıklar, ulusal bir uyanış olarak gördükleri isyanlarda dilde birliği ve tarihte sürekliliği en önemli dayanak olarak görmüştür. Ekonomik ve sosyal gelişmeler, yardım cemiyetleri, kilise, diaspora ve Avrupa kamuoyu bağımsızlıkları yolunda itici güçleri olmuştur. Ulus devlet olabilmek için ortak değerler yaratmışlardır. Özellikle Rumlar, etnik kimliklerini siyasallaşmanın aracı olarak kullanmışlardır. Tarih ve dil etrafında birleşmişler, geçmişlerini ve dillerini Antik Yunan'a dayandırmış-

(162) B. Jelavich, *a.g.e.*, s. 253.

(163) F. Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 185, 186.

(164) W. Sloane, *a.g.e.*, s. 92.

(165) K. Sadi, *a.g.e.*, s. 37.

(166) F. Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 186.

lardır. Böylece tarihte ve ulusta sürekliliği sağlamaya çalışmışlardır. Rumların amaçları, Megali İdea doğrultusunda Büyük Helen Devleti'ni kurmak olmuştur.

Fener Rum Patrikhanesi'nin isyanlardaki rolü tartışılmaz bir gerçektir. Fener Rum Patrikhanesi isyanların karargâhı olurken, Rumlar, ulus devlet olma yolunda dini ve Ortodoksluğu ön plana çıkardı. Özellikle adalarda yaşayan Katolik Rumlara hatta Yahudilere saldırarak Müslümanlarla birlikte onları da katletmiştir.

Rumların isyanlar sonucunda, Avrupalı devletlerin de yardımıyla bağımsızlığını kazanması diğer Balkan ulusları için bir umut oldu. Bundan sonra Balkan milletleri, isyanlar yoluyla Avrupa'da kamuoyu oluşturarak bağımsızlarını kazanma yöntemini izledi. Ayrıca Yunanistan bağımsızlığını kazandıktan sonra, topraklarını genişletmek ve Megali İdea'yı tamamlamak üzere Osmanlı Devleti topraklarında yaşayan Rumları ve diğer Balkan milletlerini kışkırttı.

Kaynaklar

a) Arşiv Belgeleri

BOA, 273/13650, C. DH.
BOA, 1141/45394-A, HAT
BOA, 64/3830, C. ADL.
BOA, 192/9350, HAT
BOA, 841/37873, HAT
BOA, 927/40280-C, HAT
BOA, 868/38618, HAT
BOA, 957/41080, HAT
BOA, 960/41187-B, HAT
BOA, 960/41187, HAT
BOA, 38789-F, HAT
BOA, 844/37931, HAT
BOA, 926/40255, HAT
BOA, 928/40290-D, HAT
BOA, 874/38787-L, HAT
BOA, 901/39557, HAT

BOA, 636/31344-B, HAT
BOA, 906/39723-B, HAT
BOA, 926/4024-A, HAT
BOA, 1140/45339, HAT
BOA, 942/40665-B, HAT
BOA, 1050/43278-B, HAT
BOA, 849/38071, HAT
BOA, 849/38071-C, HAT
BOA, 1087/44248-C, HAT
BOA, 849/38071-D, HAT
BOA, 1205/53967, C. AS.
BOA, 867/38587-A, HAT
BOA, 865/38554-C, HAT
BOA, 657/32109, HAT
BOA, 877/38834, HAT
BOA, 929/40305-H, HAT
BOA, 929/40305-K, HAT
BOA, 925/40198, HAT
BOA, 933/40417, HAT
BOA, 1027/45033, C. AS.
BOA, 83/3832, C. ML.
BOA, 924/40165, HAT
BOA, 847/38031, HAT
BOA, 842/37878-T, HAT
BOA, 874/38781-F, HAT
BOA, 279/16500, HAT
BOA, 212/8734, C. ML.
BOA, 480/37842-A, HAT
BOA, 869/38673, HAT
BOA, 879/38915, HAT
BOA, 840/37842, HAT
BOA, 875/38789-P, HAT
BOA, 926/40254-A, HAT
BOA, 872/38766-A, HAT
BOA, 874/38785-B, HAT
BOA, 871/38730, HAT
BOA, 839/37813, HAT
BOA, 1085/44170, HAT

BOA, 900/39554, HAT
BOA, 282/11717, C. AS.
BOA, 192/9564, C. DH.
BOA, 856/38236, HAT
BOA, 839/37820, HAT

b) İnceleme Eserler

Adıyeke, Ayşe Nükhet, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908)*, Ankara 2000, T.T.K. Yayınları.

Ahmet Cevdet Paşa, *Tarib-i Cevdet*, C. 6, İstanbul 1994, Üçdal Neşriyat.

Anderson, Matthew Smith, *Doğu Sorunu*, İstanbul 2001, Y. K.Y.

Armaoğlu, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Ankara 1999, T.T.K. Yayınları

Castellan, Georges, *Balkan Tarihi*, İstanbul 1995, Milliyet Yayınları.

Clogg, Richard, *Modern Yunanistan Tarihi*, İstanbul 1997, İletişim Yayınları.

Driaual, Edovard, *Şark Meselesi*, Ankara 2003, Gazi Üniversitesi Yayınları.

Ercan, Yavuz, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler*, Ankara 2001, Turhan Kitabevi Yayınları.

Graves, Philip, *İngilizler ve Türkler*, Ankara 1999, 21. Yüzyıl Yayınları.

Jelavich, Barbara, *Balkan Tarihi*, C. 1, İstanbul 2006, Küre Yayınları.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, C. 5, Ankara 1994, T.T.K. Yayınları

Kitsikis, Dimitri, *Türk-Yunan İmparatorluğu*, İstanbul 1996, İletişim Yayınları.

Kocabaş, Süleyman, *Osmanlı İsyanlarında Yabancı Parmağı*, Kayseri 1992, Vatan Yayınları.

Kocabaş, Süleyman, *Tarihte ve Günümüzde Türkiye'yi Parçalama Planları*, İstanbul 1999.

Kutlu, Sacit, *Balkanlar ve Osmanlı Devleti*, İstanbul 2007, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Kütükoğlu, Mübahat, "Yunan İsyanı Sırasında Anadolu ve Adalar Rumlarının Tutumları ve Sonuçları", *III. Askeri Tarib Semineri, Tarib Boyunca Türk-Yunan İlişkileri*, Atase Yayınları, Ankara 1986.

La Gorce, Çağlar Boyu Yunanlılar, İstanbul 1986, Belge Yayınları.

Millas, Herkül, *Yunan Ulusunun Doğuşu*, İstanbul 1999, İletişim Yayınları.

Mustafa Nuri Paşa, *Netayüci'l Vukuat*, C. 3- 4, Ankara 1987, T.T.K. Yayınları.

Ortaylı, İlber, *Osmanlı İmparatorluğu'nun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul 2005, İletişim Yayınları.

Özkaya, Yücel, "1821 Yunan (Eflak-Boğdan) İsyanları, Avrupalıların İsyan Karşısındaki Tutumları", *III. Askeri Tarib Semineri, Tarib Boyunca Türk-Yunan İlişkileri*, Ankara 1986, Atase Yayınları.

Sadi, Kerim, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Dağılma Devri ve Tarihi Maddecilik*, İstanbul 1962, Doğan Yayınları.

Sloane William, *Bir Tarib Laboratuvarı Balkanlar*, İstanbul 1987, Süreç Yayınlar.

Sonyel, Selahi, "Yunan Ayaklanması Günlerinde Mora'daki Türkler Nasıl Yok Edildiler?", *Belle-ten*, C. LXII, S. 233, Ankara 1988.

Soral, Osman Yavuz, *Kaybettiğimiz Rumeli*, İstanbul 1975, Boğaziçi Yayınları.

Stavrianos, L. S., "The Influence of the West on the Balkans", *The Balkans in Transition*, Berkeley 1963.

Şahin, Süreyya, *Fener Patrikhanesi ve Türkiye*, İstanbul 1996, Ötüken Yayınları.

Temperley, H. W. V., "The Independence of Greece", *The Cambridge History of British Foreign Policy, 1815-1866*, Volume 2, Cambridge 1923.

Türsan, Nurettin, *Yunan Sorunu*, Ankara 1987.

Yaşar, Filiz, *Yunan Bağımsızlık Savaşı'nda Sakız Adası*, Ankara 2005, Phonix Yayınevi.

c) Ansiklopedi Maddeleri

Bees, Nikos, *İslam Ansiklopedisi*, "Mora" md.

Gökbilgin, Tayyip, *İslam Ansiklopedisi*, "Navarin" md.

Mortmann, J. H., *İslam Ansiklopedisi*, "Sakız" md.

Türk Ansiklopedisi, "Rumlar" md.

Türk Ansiklopedisi, "Yunanistan" md.